

ІСТОРІЯ ДЕРЖАВНОСТІ УКРАЇНИ

Експериментальний підручник

**За загальною редакцією
д-ра. юрид. наук, проф. Бандурки О.М.
д-р. юрид. наук, проф.. Ярмаша О.Н.**

**Харків
Одіссей
2004**

ББК 67.9

ІЗБ

Історія державності України: Експериментальний підручник / За заг. ред. Бандурки О.М., Ярмиша О.М. – Харків: ТОВ «Одіссей», 2004. – 608 с.

ISBN 966-633-353-8

Рецензенти:

д-р істор. наук, проф. Киричок Р.І.

(Харківський національний аграрний університет);

д-р істор. наук, проф. Епштейн А.І.

(Харківський національний аерокосмічний університет)

Автори – викладачі кафедр Національного університету внутрішніх справ.

Керівник авторського колективу – д-р істор. наук, проф. Греченко В.А.

Вступний розділ (д-р. юрид. наук, проф. Ярмиш О.Н.;

д-р. істор. наук, проф. Греченко В.А.).

Розділ I (канд. істор. наук, доц. Гавриленко О.А., Харків).

Розділ II (канд. політ. наук, доц. Столбуненко М.М., Одеса).

Розділ III (канд. політ. наук, доц. Столбуненко М.М., Одеса).

Розділ IV (канд. істор. наук, доц. Кузьменко В.Б., Одеса).

Розділ V (канд. істор. наук, доц. Савченко В.А., Одеса).

Розділ VI (д-р. юрид. наук, проф. Ярмиш О.Н.,

канд. істор. наук, доц. Коломієць Т.В., Харків).

Розділ VII (§ 1 – канд. істор. наук, доц. Логвиненко І.А., Харків; § 2-5 - д-р.

істор. наук, проф. Осадчий Ю.Г., Суми).

Розділ VIII (д-р. істор. наук, проф. Греченко В.А., Харків).

Розділ IX (д-р. юрид. Наук, проф. Бандурко О.М., Харків, канд. істор. Наук, доц. Древаль Ю.Д., Харків).

«Конституційний процес» - д-р істор. наук, проф. Гарчева Л.П., Сімферополь).

Розділ 7

ВІДРОДЖЕННЯ ДЕРЖАВНОСТІ УКРАЇНИ В РОКИ НАЦІОНАЛЬНО-ДЕМОКРАТИЧНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ

§ 2. УКРАЇНСЬКА ДЕРЖАВА ГЕТЬМАНА П. СКОРОПАДСЬКОГО

Гетьманський переворот

Навесні 1918 р. Україна стала ареною найбільш хаотичних і складних політичних подій. Нездатність Центральної Ради опанувати ситуацію і досягти необхідного рівня державного та економічного розвитку, підштовхнули до консолідації та активізації несоціалістичні сили. Опозиція Центральної Ради згуртувалася під гаслами створення міцної авторитарної влади, якій за історичною аналогією було вирішено надати форму гетьманату. Така форма влади була прийнятна й для окупаційного командування. На посаду гетьмана висунули кілька кандидатур, зокрема видатного українського громадського діяча Є. Чикаленка, одного з лідерів партії хліборобів–демократів М. Міхновського та почесного отамана Вільного козацтва генерала П. Скоропадського. Остання кандидатура дістала найбільшу підтримку.

Переворот готувався заздалегідь. Було підібрано кандидатури на посади в новому уряді. Відбулося кілька зустрічей П. Скоропадського з німецьким керівництвом. При цьому німці заявили, що П. Скоропадський може “розраховувати на їх підтримку тільки після того, як своїми власними силами захопить владу”. До цього німецько військо обіцяло бути нейтральним.

29 квітня 1918 р. у Києві відбувся конгрес хліборобів, організований за ініціативою Союзу земельних власників. На ньому були представлені селяни, поміщики, представники банківського капіталу. Конгрес вимагав встановлення в

Україні міцної влади у формі гетьманату. Гетьманом нового державного утворення – Гетьманат “Українська держава” – було проголошено П. Скоропадського. У ніч з 29 на 30 квітня під контроль гетьманців перейшли усі державні інституції й найважливіші об’єкти.

Гетьманський переворот відбувся майже безкровно. Ніхто – ні в Києві, ні в провінції – не став на захист Центральної Ради, ліміт довір’я до якої було вичерпано. Суспільство зробило ставку на грубу силу. Суть перевороту полягала в спробі, шляхом зміни демократичної парламентської форми державного правління на авторитарну, створити нову модель української держави, яка була б здатною зупинити радикалізацію, дезорганізацію і деградацію суспільства, що ґрунтувалася б на приватній власності та дотримання правових норм.

***Програма гетьмана
П. Скоропадського
та його повноваження***

Свою діяльність П. Скоропадський розпочав з рішучої відмови від політики Центральної Ради й обіцянок повернути життя “в нормальне річище.” В перший день свого правління він обнародував два документа: “Грамоту до всього Українського народу” та “Закон про тимчасовий державний уряд України.” “Українська держава, – відзначалося у грамоті, – опинилася на краю безодні і лише завдяки політичній руці союзників, що борються за лад і спокій, зародилася надія, що відновлення порядку в краї та поживавлення господарства стануть на нормальний шлях. Однак надія не здійснилася. Український уряд не працює. Безладдя й анархія панують у краї, господарська криза і безробіття ростуть день у день, тож в багатій колісній країні є загроза голоду. Таким становищем, коли Україна стоїть перед новою катастрофою, були занепокоєні працюючі верстви населення, які вийшли з категоричними вимогами: негайно створити такий уряд, що міг би гарантувати населенню спокій, законність і можливість продуктивної праці. Як вірний син України, я зважився прислухатися до заклику і тимчасово взяти в свої руки владу”. Повідомлялось також про розпуск Центральної Ради і Малої Ради, міністерств і земельних комітетів. Міністри звільнялись, але урядовці державних установ залишалися на своїх місцях. Обіцялося провести вибори Сейму України.

Взявши на себе “за проханням трудящих” владу, гетьман проголосив своєю метою “добро і користь для усіх нас дорогої України.” Серед основних заходів, що пропонувалися П. Скоропадським, зокрема, наголошувалося: “Права приватної власності, як фундаменту культури й цивілізації відбудовуються в повній мірі, й усі розпорядки бувшого Українського Уряду, а так само тимчасового російського уряду відмінюються й касуються. Відбудовується повна свобода по розробленню купчих по куплі–продажу землі.

Поруч із цим буде вжито заходів по видвласненню земель по дійсній їх вартості від великих власників для наділення земельними ділянками малоземельних селян.

Рівночасно будуть твердо забезпечені права робітничого класу. Особлива увага буде звернена на покращання правового становища та умов праці залізничників, які у винятково важких умовах ні на мить не кидали свою відповідальну роботу. На економічній і фінансовій полі відкривається широкий простір приватного підприємництва й ініціативи.”

Як відомо плани П. Скоропадського залишилися нереалізованими, а його особистість й досі викликає гарячі дискусії, Але всупереч усій неоднозначності оцінок діяльність П. Скоропадського заслуговує пильної уваги саме з погляду його внеску у розбудову української держави.

Через рік П. Скоропадський так оцінив передісторію й уроки квітневого перевороту: “Багато людей критикують мій крок і злим оком дивляться на встановлення Гетьманства. Зовсім зрозуміло, чому так відносяться до цього факту вороги української державності... Але тим, що звать себе українцями, мені хочеться поки що сказати лиш одне: пам’ятайте, що коли б не було мого виступу, німці, кілька днів пізніше, завели б на Україні звичайне генерал–губернаторство. Воно було б оперте на загальних основах окупації і нічого спільного з українством, розуміється, не мало б. Тим самим не було б Української держави, яка реально появилася на світовій арені хоч в цьому короткому періоді Гетьманства.”

Форма правління, яку було запроваджено за П. Скоропадського, можна вважати за перехідну від парламентської до президентської республіки. Як за-

значав сам П. Скоропадський у своїх “Споминах”, спочатку він “не думав про поновлення в Україні гетьманства”, а тільки про дуже коротку диктатуру на час, поки вдасться сформуванню іншої розсудливішої влади.” Політичну реформу, писав П. Скоропадський, “я уявляв собі так: ні диктатури вищого класу, ні диктатури пролетаріату, а рівномірна участь всіх класів суспільства в політичному житті краю.”

Деякі українські політичні сили запропонували розглядати гетьмана як “тимчасового президента” України. Й дійсно, незважаючи на деяку специфіку, наприклад, звернення “ясновельможний пан гетьман” та інші деталі, що мали символізувати традиції й національний характер Української держави, це означення досить точно характеризує сутність гетьманства. В заяві Ради Міністрів Української держави від 10 травня 1918 р. підкреслювалося: “Гетьман не думає стати самодержцем. Назва Гетьман – це втілення в історичній національно – українській ідеї незалежної і вільної України.” Поява гетьмана, говорилося в цій заяві, “початок нової епохи в історії державного життя України.”

Ідея сильної влади заради політичних і соціальних реформ знайшла відображення у затверджених П. Скоропадським 29 квітня 1918 р. “Законах про тимчасовий державний устрій України.” Замість назви держави “Українська Народна Республіка” було встановлено нову – “Українська держава”. В “Законах” у спеціальному розділі “Про гетьманську владу” були розписані прерогативи П. Скоропадського. Очоливши гетьманат, він зосередив у своїх руках усю повноту влади. Йому належала верховна виконавча влада. Він затверджував склад Ради міністрів та інших урядовців. Гетьман визначав основні напрями внутрішньої та зовнішньої політики, був головнокомандувачем української армії і флоту, мав право на оголошення воєнного чи особливого стану та помилування засуджених.

Більше того, гетьман уособлював не тільки виконавчу, а й законодавчу владу, саме він “стверджував закони і без його санкції ніякий закон не міг мати сили.” Парламент же “Законами про тимчасовий устрій України” взагалі не передбачався. Однак гетьман виконував свої функції в обсязі, окресленому цим актом, тільки тимчасово – “до вибрання Сейму і відкриття його діяльності”. Про

необхідність обрання Державного Сейму в майбутньому йшлося і в “Грамоті до всього Українського народу” від 29 квітня 1918 р. У “Грамоті” підкреслювалося: гетьман буде “підтримувати авторитет влади, не спиняючись ні перед якими найкрайнішими мірами.”

Влада П. Скоропадського не була обмежена законом чи будь-якою організацією чи державною установою. Однак її не можна вважати диктатурою у класичному розумінні цього слова. Адже з перших днів установлення гетьманського режиму П. Скоропадський опинився у цілковитій залежності від окупаційних властей. 2 травня П. Скоропадський зробив перший візит до німецького штабу. В надісланому до Берліна звіті про цю зустріч наголошувалося: “Він (гетьман – Ю.О.) також ясно усвідомлює, що відновити нормальний рівень економіки країни можна тільки за умови повної орієнтації на Німеччину. В даний момент Скоропадський перебуває цілком і повністю під впливом головного німецького командування”.

Незаконний шлях, яким гетьман прийшов до влади та загострення політичної ситуації в країні поставило гетьмана перед проблемою забезпечення керівництва державою в разі непередбачених обставин. Все це зумовило появу 1 серпня 1918 р. “Тимчасового закону про верховне управління державою на випадок смерті, тяжкої хвороби і перебування поза межами держави Ясновельможного пана Гетьмана всієї України”. За цих обставин влада переходила до колегії верховних правителів держави, яка складалася з трьох осіб: одного правителя заздалегідь визначає сам пан гетьман, одного вибирає Державний Сенат і одного вибирає Рада Міністрів. Колегію очолював голова, якого призначав сам гетьман. Рішення колегії приймалися більшістю голосів. Слід зазначити, що механізм, визначений цим законом, було задіяне лише одного разу під час державного візиту гетьмана до Берліну на початку вересня 1918 р.

<p><i>Рада Міністрів</i></p>

Рада Міністрів, або гетьманський уряд, здійснювала координацію діяльності центральних органів управління. Її очолював Отаман–Міністр, якого через деякий час перейменували в Голову Ради Міністрів.

Першим отаманом–головою Ради Міністрів був призначений М. Устимович, людина мало відома у Києві. Він намагався притягнути до праці видатних українських діячів, насамперед, Українську партію соціалістів–федералістів (УПСФ), як стали називати себе з початку революції члени ТУП. Однак соціалісти–федералісти, шоковані переворотом, 29 квітня відхилили пропозицію М. Устимовича заповнити своїми представниками сім міністерських місць. Скласти кабінет міністрів М. Устимович не зміг.

30 квітня гетьман призначив головою Ради Міністрів кадета М. Василенка. Це був широковідомий у Києві науковий та громадський діяч, професор історії та права Київського університету, член наукового товариства імені Т. Шевченка у Львові. Спроба М. Василенка знайти спільну мову з соціалістами–федералістами також скінчилась невдачею. Але, не давши згоду увійти до уряду, соціалісти–федералісти 3 травня звернулися до начальника штабу німецьких військ генерала Гренера із спеціальною заявою, в якій зазначалося, що українське громадянство, стоячи на ґрунті української державності й демократичних традицій, відчуло себе “глибоко враженим русофільським, монархістським переворотом”. А що гетьмана визнало німецьке командування, соціалісти–федералісти вважали за можливе із свого боку визнати його як тимчасового президента України і взяти участь в уряді, але із застереженням, що в основу державного устрою України буде покладено не гетьманський “Закон про тимчасовий устрій України”, а прийняту Центральною Радою 29 квітня Конституцію УНР. Переговори з Гренером не привели до порозуміння. Згодом на з’їзді УПСФ, який відбувся 10–13 травня, в одній із резолюцій гетьманський уряд було названо “недемократичним і в багатьох випадках реакційним і протидержавним”, партія оголосила, що “стає в рішучу опозицію до нього й забороняє своїм членам вступати до його складу”.

10 травня головою гетьманського кабінету міністрів було призначено полтавського земського діяча, російського октябриста, вихідця із старовинного козацького роду Ф. Лизогуба. Міністерство закордонних справ очолив відомий український історик Д. Дорошенко, який у роки світової війни був генерал–

губернатором Галичини й Буковини, згодом член Центральної Ради. Міністром народної освіти став М. Василенко. Міністерство юстиції очолив професор криміналістики Харківського університету, безпартійний М. Чубинський, син відомого етнографа П. Чубинського, автора пісні “Ще не вмерла Україна”. Військовим міністром став командуючий однієї з армій Румунського фронту генерал О. Рогоза. Крім того до Ради Міністрів входили міністерства внутрішніх справ, земельних справ, фінансів, торгівлі й промисловості, харчових справ. Згодом було створено міністерство народного здоров’я і міністерство сподівань, яке займалося релігійними проблемами. При уряді існувала також посада генерального контролера. Керування справами Ради Міністрів покладалося на Генерального Секретаря (згодом державного секретаря) і підлягаючу йому державну Генеральну Канцелярію. Гетьманський уряд в основному складався з кваліфікованих спеціалістів.

Внутрішня структура створених міністерств вдосконалювалася. Вони поділялися на департаменти і управління. До складу Міністерства торгівлі й промисловості входили департаменти загальних справ, фабрично–заводський, гірничий, внутрішньої торгівлі, торгового мореплавства і портів; Міністерства народної освіти – департаменти вищої, середньої, нижчої та професійної освіти; Міністерства сповідань– департаменти православної церкви, інослав’янських та іновірних сповідань, духовної просвіти; Міністерства внутрішніх справ – департаменти міського самоврядування, державної варти (вона прийшла на зміну міліції), страхування і біженців та головне управління військового обов’язку і управління у справах преси. При цьому ж Міністерстві діяли Українське Телеграфне Агентство (УТА) і Позавідомча ревізійна комісія.

Деякі управління функціонували в складі міністерств як цілком самостійні органи, зокрема при Міністерстві юстиції – “Головне управління місцями заключення”. 21 червня 1918 р. Міністерство народної освіти спеціальним законом було перейменовано в Міністерство народної освіти та мистецтва, а в ньому утворено Головне управління мистецтв і національної культури з власним бюджетом.

25 травня 1918 р. гетьман затвердив “Положення про Малу Раду Міністрів”. Вона формувалася з “товаришів” (заступників) міністрів і розглядала “ті законодавчі і адміністративні пропозиції окремих міністрів, що в силу їх нескладності не потребували взаємної згоди відомств у письмовій формі”, “проекти штатів і кошториси окремих міністерств” та інші подібні питання.

У період гетьманства на державній службі, том числі і у гетьманському уряді, знаходилися й фахівці з розформованого кабінету міністрів Центральної Ради. Після перевороту було звільнено лише призначених Центральною Радою міністрів та їхніх заступників. Решта чиновників згідно з гетьманською “Грамотою до всього українського народу” від 29 квітня лишалися на своїх посадах. Однак, відповідно до закону “Про порядок призначення на державну службу”, затвердженого гетьманом 25 травня 1918 р., всі, хто перебували на державній службі, або планували вступити до неї, мали принести “урочисту обітницю” на вірність Української державі. Закон регламентував, які чиновники залежно від класу посади призначалися безпосередньо гетьманом, а які – конкретним міністром.

10 травня 1918 р. уряд Ф. Лизогуба опублікував декларацію, в якій визнав своїм головним завданням – “зміцнити на Україні державний лад і в умовах повного спокою та справжньої волі довести країну до хвилі скликання народного представництва, котре висловить справжню, ніяким напором з ніякого боку не пофальшовану волю українського народу щодо майбутнього державного ладу України”. Про забезпечення твердої влади, спокою і ладу в Україні, як головної мети уряду, говорив у інтерв’ю “Голосу Києва” голова Ради Міністрів Ф. Лизогуб. Аналогічними думками поділився з англійським кореспондентом сам П. Скоропадський.

Для досягнення обраної мети уряд зробив ставку на створення дійового державно – адміністративного апарату й превентивні удари по революційно-демократичних інституціях і верствах населення. Однак як і сам гетьман так й його уряд знаходились у залежності від німецького командування. Через кілька днів після створення гетьманського уряду генерал-фельдмаршал Ейхгорн видав

наказ № 386, яким доводив до підлеглих, що завдання німецьких військ полягає в рішучій боротьбі проти дій, спрямованих на підрив авторитету нового українського уряду. При цьому особливо підкреслювалося, що українські державні органи беззастережно підкоряються німецьким.

***Впорядкування
місцевої
адміністрації***

Прийшовши до влади, П. Скоропадський розпустив місцеві органи, сформовані Центральною Радою, і поновив колишні назви. Призначені Центральною Радою губернські й повітові комісари були усунуті зі своїх посад, а їх замінили губернські й повітові старости, які й очолили місцеву адміністрацію. Сталася неформальна зміна титульного трафарету. До влади на місцях прийшли консервативні сили: землевласники, старі земські діячі, військові. “В особі нової адміністрації з’явилися люди, що належали до верстви, яка зазнала під час революції чимало несправедливостей і кривд”, – свідчив Д. Дорошенко. Отже владу здобули покривдені революцією, і це сприймалося на місцях як довгоочікувана можливість поквитатися зі своїми кривдниками.

За своїм статусом губернські старости майже повністю відповідали російським губернаторам, та й узагалі вся система місцевої влади поступово наближалася до колишньої російської моделі. За прикладом колишнього російського градоначальства Київ, Одесу, Миколаїв, як стратегічні центри виділено в окремі адміністративні одиниці на чолі зі столичним і місцевими отаманами. 19 червня 1918 р. приймається закон, який надає губернським старостам право розпуску таких органів самоврядування, як земські збори і управи, міські думи. На підставі цього Закону були розпущені Одеська і Катеринославська міські думи.

З великим запізненням (5 вересня) було видано закон про вибори в земства, який відновляв діяльність земських установ. Відповідно до нового закону вводилася куріальна система – дві курії залежно від суми земського податку – та інші обмеження. Роз’яснюючи новий закон, міністр внутрішніх справ Кістяковський заявив: “Наша куріальна система приведе до того, що земське життя буде направляти середня курія – хлібороби, елемент досить культурний і виключно національний”.

Закон “Про зміну, доповнення та скасування діючих узаконень про волосні, повітові і губерніальні установи по управлінню сільськими місцевостями” від 30 листопада 1918 р. поновив інститут земських начальників і створив повітові та губернські ради в сільських справах.

Всю систему місцевої адміністрації, як і в УНР, очолювало Міністерство внутрішніх справ. Однак існувала проблема, яка ускладнювала ситуацію в Українській державі протягом усього її недовгого існування. Проблема полягала в тому, що українські політичні партії, більшість із яких сповідувала соціалізм, вороже ставилися до гетьмана. В. Винниченко, зокрема, назвав політичний режим гетьманської держави “чорносотенно–буржуазною вакханалією”. Таких же оцінок трималися й чимало його соратників. Тим більше, що в особі гетьмана вони вбачали противника українства, незважаючи на численні заяви про “ національно–український характер” нової держави. Органи місцевого самоврядування теж ставилися до гетьмана неприязно.

***Формування збройних сил
Відподження козацтва***

Гетьманська адміністрація зробила важливі кроки в напрямі організації майбутньої української армії. У створеному воєнному міністерстві діяли головне артилерійське, головне інтендантське і головне інженерне управління. Було створено Генеральний штаб. Його начальником залишився полковник О. Сливинський, який перебував на цій посаді й за Центральної Ради.

У червні 1918 р. у Володимирі з полонених в Австрії українців закінчилось формування дивізії сірожупанників (чотири піхотні полки, гарматний полк і технічна сотня). Дивізія дислокувалася головним чином в районі Стародуба – Конотопа, тобто неподалік російського кордону. В липні була сформована гвардійська сердюцька дивізія (чотири піхотні полки, кінний лубенський полк, гарматний і автопанцерний дивізіон та технічна сотня) з 5 000 вояків. Її було укомплектовано хлопцями від 18 до 25 років з родин хліборобів, статечних господарів, переважно з Полтавщини. У серпні у Білій Церкві відновлено окремий загін січових стрільців під командуванням полковника Є. Коновальця і начальника булави (штабу) підполковника А. Мельника.

Законодавча ж база військового будівництва складалася з кількох актів, у тому числі закону “Про загальний військовий обов’язок” від 24 липня 1918 р. (час служби в піхоті становив два роки, а в кінноті та артилерії – три), закону “Про політично–правове становище службовців військового відомства” від 1 серпня 1918 р., який забороняв політичну діяльність у військах.

До збройних сил намагалися залучати лише тих громадян, які продемонстрували “безумовну відданість ідеї незалежної України”. Влітку 1918 р. в армії України було введено погони та військові звання, затверджено текст урочистої присяги на вірність гетьману, забезпечено перехід до схеми підготовки офіцерів: кадетський корпус – загальна козацька військова школа – Академія Генерального штабу.

До армії було залучено 202 генерали, та оскільки більшість з них, як і старших офіцерів, була русифікована, виникло небезпечне розходження між принципами військового будівництва й суб’єктивними настроями офіцерства.

Нарешті, у вересні 1918 р. Рада Міністрів за згодою гетьмана ухвалила підготовлений Генеральним штабом план формування 8-ми армійських корпусів (вони комплектувалися територіально і відповідали такій же кількості військових округів: Київського, Волинського, Одеського, Полтавського, Харківського, Чернігівського, Катеринославського і Подільського) і 4 кавалерійських дивізій. Усього штатами мирного часу передбачалося 175 генералів, 14 930 штабних і вищих офіцерів, 2 975 військових урядовців та понад 291 000 підофіцерів і солдатів.

Мобілізація мала розпочатися в жовтні 1918 р. Взагалі до справи мобілізації гетьманський уряд підходив обережно: були серйозні підстави побоюватися, що загальна мобілізація відповідного віку молоді може принести до армії збільшуваченні елементи. Тому уряд волів відкладати комплектування військових частин до часу, поки дійдуть певного віку молодші хлопці, ще не отруєнні більшовизмом.

З другого боку німецька сторона, прагнучи зробити Україну маріонетковою країною, створювала значні перешкоди на шляху формування дієздатної

української армії, яка могла б стати надійним гарантом державної стабільності. Німці запевняли гетьмана, що для захисту України досить німецьких та австрійських військ. Плани П. Скоропадського щодо створення регулярної армії у складі 8 армійських корпусів і 4 кавалерійських дивізій так і не були здійснені.

Восени було розпочато формування особливого корпусу, переважно з російських старшин, які залишилися в Україні і не хотіли служити в більшовицькій Росії. Уряд вирішив використати їх антибільшовицькі настрої та військовий досвід. Цей корпус не входив до української армії і підлягав безпосередньо гетьманові. Розташований він був на українсько–російському прикордонні, між Путивлем та Сумами, в тих місцевостях, де не було української армії.

У цілому, звичайно, не рахуючи наступних мобілізацій та особливого корпусу, військові сили України були мізерними. Реально в листопаді 1918 р. чисельність гетьманської армії становила близько 60 тисяч. До весни 1919 р. її чисельність мала бути доведена до 300 тисяч.

Окреме місце серед збройних сил належало Чорноморському флоту. Гетьманському урядові вдалося, після довгих переговорів, здобути згоду німців на передачу Україні військових суден Чорноморської флотилії, які були захоплені німцями. Субсидіювалися кошти й на розбудову військових портів в Одесі, Миколаєві, Севастополі, Маріуполі, до оснащення старих кораблів.

2 червня 1918 р. П. Скоропадський в листі – військовому міністрові О. Рогозі дав наказ вжити заходів щодо поновлення українського козацтва як окремого привілейованого стану населення і резерву національної армії. Одночасно оголошувалися ліквідованими “всі приватні вільно–козачі організації (тобто ті, що їх було створено під егідою Центральної Ради). Гетьман доручав О. Рогозі “негайно скласти козацьку раду для виробу статуту для організації козацтва”.

Козацтво, як стан, існувало в Чернігівській та Полтавській губерніях до революції 1917 р., коли його було зрівняно з усім населенням. Воно користувалося деякими пільгами і відзначалося від іншого населення більшим збереженням старих традицій, національною свідомістю й вищим добробутом. Козаки

жили переважно на хуторах, хоч були й козацькі села, або частина якогось села належала козакам, а інша – селянам.

16 жовтня 1918 р. П. Скоропадський окремим універсалом відновив козацтво в Чернігівській, Полтавській губерніях та на Слобожанщині, До козаків належали нащадки козаків, але могли вступати до того стану й не козаки. Козаки кожної губернії складали кіш з кошовим отаманом, який підлягав гетьманові. У кожному коші було кілька полків. На чолі козацтва стояла Велика Козацька Рада, головою якої був сам гетьман.

Однак при прийнятті рішення про відродження козацтва не була врахована політична ситуація, що склалася на той момент. Гетьманський режим доживав останні дні. Спроба поновити українське козацтво не дала бажаного ефекту. Незаможне селянство негативно відреагувало на цей крок гетьмана. Склалося так, що у вирішальний момент, коли трон П. Скоропадського захитався, гетьманський режим нікому було захищати. Навіть гвардійська сердюцька дивізія, до якої набирали представників заможного селянства і яка вважалася опорою гетьманства, перейшла на бік Директорії.

Державна варта

18 травня 1918 р. приймається Закон про Державну варту – так за часів гетьманщини почала називатися міліція. Вона підпорядковувалася безпосередньо старостам. На рівні губернії варту очолював помічник–інспектор Державної варти, а на рівні повіту – начальник повітової Державної варти. За законом один вартовий мав припадати на 400 осіб населення.

Поява Державної варти свідчило про те, що нова влада, взявши на озброєння повчальний досвід своєї попередниці – Центральної Ради, прагнула йти шляхом створення “сильної” місцевої адміністрації. Державна варта стала карально–поліцейським органом для охорони гетьманського режиму Її загони формувалися з колишніх жандармів і поліцейських. У Державній варті була зосереджена служба розшуку, що стежила за діячами опозиції режиму П. Скоропадського.

***Внутрішня політика
гетьманського уряду***

Незважаючи на військовий стан в Україні, гетьманський уряд розпочав активну діяльність по ліквідації господарської розрухи і добився в цьому напрямі певних успіхів. За часів гетьманату було налагоджено грошовий обіг, вдосконалено грошову систему, створено державний бюджет й українську валюту (гривню), відкрито кілька українських банків, засновано нові акціонерні компанії, відроджено промислові підприємства та біржі. Поступово було відремонтовано значну частину залізничного полотна і мостів, реорганізовано і зміцнено державний флот. Посилено дисципліну на виробництві.

Сучасники П. Скоропадського та історики констатують факт певного економічного піднесення України періоду гетьманату. Цьому сприяли відновлення приватної власності, підтримка гетьманом вільного підприємства, можливість промислових та торговельних кіл суттєво впливати на економічну політику влади.

Особливих успіхів гетьманський уряд добився на терені освіти, науки та культури (в ці сфери державної діяльності окупанти не втручалися). Було відкрито близько 150 українських гімназій. Запроваджено вивчення української мови, історії, географії України, історії української літератури. Вийшло з друку кілька мільйонів примірників українських підручників. 6 жовтня 1918 р. в Києві відкрився перший Державний український університет, а 22 жовтня – другий український університет у Кам'янці–Подільському. У Київському, Харківському й Одеському російськомовних університетах почали працювати кафедри української мови, літератури, історії і права. Було засновано широку мережу загальнокультурних закладів та установ (Державний український архів, Національна галерея мистецтв, Український історичний музей, Українська національна бібліотека, Український театр драми та опери, Українська державна капела, Державний симфонічний оркестр тощо). 24 листопада 1918 р. відкрито Українську Академію Наук. Її президентом став видатний учений 55-річний В. Вернадський.

У той же час у своїй внутрішній політиці П. Скоропадський відмовився від соціалістичних ідей Центральної Ради. Розпочалося масове повернення по-

міщиків і капіталістів в Україну. Їм поверталися землі, маєтки, заводи і фабрики, виплачувалася компенсація за збитки, яких вони зазнали за Центральної Ради. На промислових підприємствах збільшувалося тривалість робочого дня до 12 годин, заборонялися страйки (за участь в страйках ув'язнення до двох років, великі штрафи).

Одночасно почався наступ на революційні завоювання: закривалися опозиційні органи преси, державна варта громила неслухняні профспілки, лютувала цензура, обмежувалися політичні свободи.

Свою діяльність гетьманські установи узгоджували з окупаційною владою, яка, в свою чергу, грабувала Україну. Ешелонами відправлялися у Німеччину зерно, м'ясо, мед, промислове устаткування.

Однобічна орієнтація на імущі класи, потреба задовольнити апетити австро-німецьких окупантів зумовили таку соціально-економічну політику гетьманського уряду, яка не відповідала проголошеному П. Скоропадському курсу на розбудову національної державності й консолідацію суспільства. Усе це сприяло формуванню опозиції, яка досить швидко перейшла до активних дій. У липні-серпні 1918 р. піднімається антигетьманська хвиля страйкового руху (припинили роботу майже 200 тис. залізничників). У цей же час активізується селянська боротьба проти окупантів та гетьманщини. На Київщині у повстанському русі взяло участь майже 40 тис. чоловік. На Катеринославщині, у районі Гуляй-Поля, антигетьманське повстання підняв анархіст Н. Махно, збройні сили якого об'єднували більше як 10 тис. бійців. У листопаді могутній повстанський рух розгорнувся на Поділлі.

Отже, спроба П. Скоропадського шляхом авторитарної форми правління стабілізувати ситуацію в Україні зазнала невдачі. Окремі успіхи гетьманського уряду у сфері економіки та освіти не могли кардинально змінити ситуацію на краще. Складний клубок внутрішніх протиріч виявився сильнішим за гетьманську владу.

***Зовнішня політика
Української держави***

Значними були успіхи П. Скоропадського у сфері зовнішньої політики, в проведенні якої гетьманський

уряд продовжував лінію Центральної Ради, зміцнюючи незалежність Української держави.

Головними об'єктами докладання зовнішньополітичних зусиль Української держави стали Німеччина, Австро-Угорщина та РСФРР – учасники Брестської мирної угоди. Незаперечне дотримання цієї угоди було однією з головних вимог, які поставив перед П. Скоропадським начальник штабу німецьких військ в Україні генерал Гренер, даючи згоду на державний переворот.

Відносини Української держави з Німеччиною й Австро-Угорщиною ґрунтувалися з огляду на присутність німецько–австрійських військ на українській землі. З одного боку, П. Скоропадський сподівався з допомогою цих сил стати на власні ноги, укласти договір з радянською Росією, домогтися визнання України нейтральними державами, а згодом і державами Антанти; по другий бік, тут лежали власні інтереси Німеччини і Австро–Угорщини. Каменем спотикання у стосунках України з останньою були західноукраїнські землі. Але якщо гетьман міг дозволити собі певну неузгодженість позицій з Австро–Угорщиною, то з Німеччиною це загрожувало, як показав досвід Центральної Ради, важкими наслідками. Німецько–українські стосунки розвивалися за сценарієм, розробленим у Берліні. Німці контролювали зовнішню політику Української держави.

Під тиском німців навіть більшовицька Росія відрядила до Києва мирну делегацію на чолі з Х. Раковським и Д. Мануїльським. 12 червня договірні сторони (українську делегацію на переговорах очолював С. Шелухін) уклали угоду про перемир'я, за якою між двома державами до завершення мирних переговорів повністю припинялися воєнні дії, відновлялося залізничне сполучення, налагоджувався поштово–телеграфний зв'язок, визначалися умови товарообміну й правила повернення українських громадян з Росії та російських – з України. Мирна ж угода так і не була підписана, оскільки російська делегація відмовилася від подальших переговорів.

Особливо активно П. Скоропадський намагався повернути територіальні втрати попередніх часів згідно з етнічним розселенням українців. Отож, виключно дипломатичними зусиллями до Української держави було прилучено: Го-

мельський повіт Могилевської губернії, Путивльський і Рильський повіти Курської губернії – до Чернігівщини, інші українські повіти Курщини (Суданський, Гайворонський, Білгородський, Корочанський) а також Валуйський повіт Воронежської губернії – до Харківської губернії України. Річицький, Пінський і Мозирський повіти Мінської губернії було з'єднано в окремий округ (Староство) в складі Української держави. В українську державно–політичну систему інтегрувалися Холмщина, Підляштя, 12 повітів Берестейщини.

Міністерство закордонних справ гетьманського уряду налагодило також стосунки із державними новоутвореннями колишньої Російської імперії. Українська дипломатія виходила з факту розпаду останньої і визначала за окремими частинами Росії, які самовизначилися, право на суверенітет. На початку червня у Києві відбулася зустріч П. Скоропадського з повноважною делегацією Кубані. Розроблялися проекти федеративного входження етнічно української Кубані до складу Української держави. 7 серпня в Києві було підписано попередню угоду між Українською державою і Всевеликим Військом Донським, якою встановлювалися кордони між цими державами (до України відійшов Маріуполь з околицями). Завдяки активній зовнішній політиці гетьманату громадсько–політичні кола Криму виявили бажання увійти на правах автономії до складу Української держави. І хоч входження півострова було юридично оформлене, проте остаточно гетьманська влада там не закріпилася через загострення військово–політичної ситуації.

Проблема кордонів і врегулювання територіальних суперечностей ставили основу зовнішньополітичних стосунків України з Румунією. Зав'язався багатообіцяючий українсько–румунський діалог щодо вирішення проблем українських земель Бессарабії (Акерманщини і Хотинщини), окупованих Румунією в березні 1918 р.

Крім відзначених вище країн гетьманат П. Скоропадського мав дипломатичні та консульські зносини з Литвою, Фінляндією, Грузією, Голландією, Іспанією, Болгарією, Польщею, Данією, Норвегією, Швецією, Швейцарією, Туреччиною та іншими державами. Українську державність де–факто визнали більше

30 країн світу. Отже за часів гетьманства Україна стала не тільки об'єктом, а й повноцінним суб'єктом міжнародного права.

Уряд П. Скоропадського робив спроби встановити контакти з представниками Америки, Франції та Англії. Але країни Антанти негативно ставилися до самостійності української держави і перебували під впливом ідей “єдиної і неділимої Росії”. Дипломатичним представникам Української держави було оголошено, що Україна є невід'ємною частиною Росії. Лідери Антанти продемонстрували повне нерозуміння об'єктивних причин утворення самостійної Української держави, що відіграло не останню роль в її падінні.

В останні тижні існування Української держави орієнтири гетьманської дипломатії змінюються. Поразка країн Четвертого союзу у Першій світовій війні, листопадові революції в Австро–Угорщині і Німеччині позбавляли їх можливості й надалі відігравати роль стабілізуючого фактора в Україні. В цих умовах в Україні посилюються політичні тенденції до зближення з Росією. 14 листопада 1918 р. П. Скоропадський оголосив грамоту про федерацію з майбутньою не білшовицькою Росією. Тоді ж було призначено новий уряд, сформований з російських монархістів на чолі з С. Гербелем. Та це не могло стримати опозиційного руху гетьманського режиму.

Падіння гетьманату

Соціальні конфлікти вибухнули з новою силою, щойно гетьманська влада втратила військову іноземну підтримку. 14 грудня 1918 р. П. Скоропадський зрікся влади на користь уряду, супровівши це короткою запискою: “Я, гетьман всієї України, на протязі семи з половиною місяців прикладав усіх своїх сил, щоб вивести край с того тяжкого становища, в яким він перебуває. Бог не дав мені сил справитись із цим завданням, і нині я, з огляду на умови, які тепер склались, керуючись виключно добром України, відмовляюся від влади “. Того ж дня війська Директорії вступили до Києва.

Падіння гетьманату було обумовлено перш за все його вузькою соціальною базою. Спроба П. Скоропадського відновити на селі старі дореволюційні

порядки привела до того, що селянство – найчисленніша верства населення України – не стало опорою влади гетьмана.

Не додавало авторитету гетьманської державі й відродження архаїчних форм організації суспільного життя. Гетьманат П. Скоропадського створював враження опереткової державності, ширми для австро-німецького всевладдя. Фактично влада в Україні була в руках окупаційних військ. Прагнучі зробити Україну маріонетковою країною, австро–німецька сторона заважала легітимній, послідовній розбудові держави.

Але, попри всі об’єктивні труднощі існування, гетьманат П. Скоропадського залишив значний слід в історії української державності.

§ 3. ДИРЕКТОРІЯ ТА ВІДНОВЛЕННЯ УНР

Утворення Директорії

Ще в травні 1918 р. партії просоціалістичної орієнтації (українські соціалісти–федералісти, соціалісти–самостійники, соціалісти–революціонери, соціал–демократи), а також деякі українські організації утворили опозиційний гетьманові Національно – державний союз. У своєму першому зверненні від 24 травня цей Союз звинуватив уряд П. Скоропадського у неспроможності “спастися державу від анархії і безпорядків, встановити тверду владу, засновану на довірі народу, і зміцнити Українську державу”. В серпні 1918 р. Національно–державний союз перетворився у між партійний блок – “Український національний союз”. Із 18 вересня його очолив В. Винниченко.

13 листопада на таємному засіданні “Українського національного союзу” розглядалося питання про збройний виступ проти П. Скоропадського. Для керівництва повстанням було обрано Директорію до складу якої увійшли: соціал–демократ В. Винниченко (голова); соціал–демократ С. Петлюра, головний отаман республіканських військ; професор геології Київського університету, есер Ф. Швець; соціаліст–самостійник, адвокат О. Андрієвський; голова профспілки українських залізничників, безпартійний А. Макаренко.

**Встановлення
влади Липектоїї**

14 листопада Директорія проголосила повстання проти гетьманату. В її зверненні до населення П. Скоропадський оголошувався “насильником і узурпатором народної влади, а його уряд “як антинародний, протинаційний” – недійсним. Військовим частинам створюваної гетьманом армії пропонувалося перейти на бік Директорії. Одночасно вона розпочала переговори з німецькими військами в особі “великої солдатської Ради”. Директорія зобов’язувалася допомогти німцям евакуюватися разом зі своїм майном, вимагаючи за це від них дотримуватися нейтралітету в боротьбі Директорії проти гетьмана. Угода на такій основі була підписана 17 листопада в Білій Церкві.

На бік Директорії перейшла частина січових стрільців під командуванням Є. Коновальця, Запорізька дивізія отамана П. Болбочана, якій захопив владу в Харкові, а також Сірожупанна дивізія самого гетьмана. А найголовніше – збройні сили Директорії швидко поповнювалися селянськими повстанськими загонами.

18 листопада військо Директорії розбило гетьманців біля станції Мотовилівка, за 30 км. від Києва. В середині грудня Київ був оточений більш ніж 20 тис. повстанців.

Директорії вдалося прибрати до своїх рук владу в більшості регіонів України, влада гетьмана, та й то завдяки німцям, трималася лише у столиці. 14 грудня січові стрільці увійшли в Київ. 19 грудня до Києва урочисто в’їхала Директорія. 26 грудня вона опублікувала свій програмний політичний документ – Декларацію, в якій проголошувала ліквідацію гетьманського режиму й відновлення незалежної Української Народної Республіки. Директорія обіцяла знищити поміщицьке землеволодіння, скасувати всі реакційні закони, запроваджені урядом Української держави, відновити восьмигодинний робочий день, установити “трудова владу”, провести вибори до Трудового конгресу, якому й належатиме вища законодавча влада. Розпочався третій період новітньої історії української державності.

Момент захоплення влади був своєрідним піком успіху Директорії. Саме у цей час вона, хоч і на короткий період, стала виразником інтересів більшості населення. Виступ Директорії досяг успіху тільки тому, що спирався на піднесення народної активності, на масовий рух проти політики гетьманату та окупаційного режиму.

**Повноваження
Директорії**

У першому зверненні до народу України, відданого у ніч з 14 на 15 листопада 1918 р., Директорія оголошувала себе тимчасовим, хоч і верховним органом революційного часу. Передбачалося, що отримавши владу від народу, Директорія народові її передасть її на Конгресі трудового народу України, що “матиме верховні права і повновладь рішати всі питання соціального, економічного та політичного життя республіки”.

Але Директорія не визначила свій правовий статус. Не було прийнято жодного документу, який би встановлював компетенцію і повноваження цього органу. Цілком стихійно склався розподіл обов’язків між членами Директорії. Її голова (В. Винниченко) відав зовнішньополітичними справами, а на С. Петлюру були покладені обов’язки головного отамана. Інші члени Директорії так і не мали чітко окреслених обов’язків.

5 грудня 1918 р. була прийнята постанова про створення при Директорії “відділів: освіти, фінансів, внутрішніх справ, продовольчих, торгівлі і промисловості, праці, шляхів, пошт і телеграфів, судових, хліборобства і народного здоров’я для тимчасового управління справами, які віднесені до певних міністерств”. Як своєрідний тимчасовий уряд сформувалася і “Рада завідувачів державних справ”. Однак вона не залишила після себе скільки-небудь помітного сліду, припинивши існування напередодні вступу Директорії до Києва.

9 грудня 1918 р. Директорія створила канцелярію (секретарство) для “тимчасового ведення справ Директорії”. На канцелярію покладалася реєстрація “усіх паперів, що поступали до Директорії”, кадрові питання, а також законодавча робота.

Фактично Директорія була вищим органом влади з диктаторськими правами. Вона безроздільно пособляла законодавчу, виконавчу, а почасти й судову владу.

**“Трудовий принцип”
розбудови держави**

Директорія не мала одностайності в поглядах на перспективи державно–національного будівництва. Єдине, що згуртовувало навколо її політичні партії та повстанські селянські загони – це ідея боротьби з режимом П. Скоропадського. В інших питаннях позиції розбігалися, часом у діаметрально протилежних напрямках.

Питання про подальші перспективи розвитку української державності розглянула так звана “Державна нарада”, яка відбулася 12–14 грудня 1918 р. у Вінниці, де тоді перебувала штаб–квартира Директорії. У нараді, крім членів Директорії, взяли участь представники українських політичних партій, зокрема есери, соціал–демократи, соціалісти–самостійники та деяких інших. Після гострої дискусії учасники наради поділилися на два таборі, один з яких стояв за “європейську” модель державного устрою, пов’язану із принципом розподілу влади, розвитком парламентаризму (в українському контексті – скликання Установчих зборів), а інший пропонував взяти на озброєння ідею диктатури пролетаріату і “республіки Рад”. Першу точку зору, зокрема, відстоював С. Петлюра, другу – В. Винниченко.

В кінцевому підсумку учасники наради прийшли до компромісу, тобто обрали “третій шлях”, який полягав у прагненні створити вертикаль трудових рад: на місцях – губернські і повітові, а в центрі – Конгрес трудового народу.

“Трудовий принцип” розбудови держави, узгоджений на вінницькій нараді, Директорія конкретизувала у своїй Декларації від 26 грудня 1918 р. В неї зазначалося, що влада в УНР “повинна належати тільки класам працюючим – робітництву й селянству, тим класам, що здобули владу своєю кров’ю, а класи нетрудові, експлуаторські, які живляться і розкошують з праці класів трудових, які нищили край, руйнували господарство й означили своє правління жорстокостями та реакцією, не мають права голосу в порядкуванні державою”. Директорія вважала, що окресленої мети можна досягти “без жорстоких, кривавих і непотрі-

бних форм боротьби”. Для цього нетрудовим класам слід чесно визнати “всю шкідливість і несправедливість їхнього бувшого панування” й примиритися з відлученням від політичного життя.

<p><i>Конгрес трудового народу</i></p>
--

5 січня 1919 р. Директорія затвердила “Інструкцію для виборів на Конгрес трудового народу України”. За нею обиралися 528 делегати: 377 – від селян, 88 – від робітників і 33 – від трудової інтелігенції. Виборчих прав були позбавлені не тільки “капіталісти” та “поміщики”, але й частина інтелігенції: професори, адвокати, лікарі, педагоги середніх шкіл тощо. Дістали виборче право представники інтелігенції, які мали “безпосередні” стосунки з народом (лікарські помічники, фельдшери, вчителі народних шкіл, службовці канцелярій та інші). Крім того, беручи до уваги “визначні заслуги робітників залізниць і пошт під час боротьби з гетьманщиною”, передбачалося окреме представництво Всеукраїнського залізничного з’їзду і Всеукраїнського поштового з’їзду (відповідно 20 і 10 делегатів), та ще 65 делегатів повинна була репрезентувати Західноукраїнська Народна Республіка (ЗУНР). Таким чином, усього на Конгрес мали бути обрані 593 чоловік.

Запланований склад делегатів Конгресу давав підстави його організаторам розраховувати, що на ньому справді відбудеться передача влади трудовому народові – і тим самим буде реалізовано один з основних ідеалів революції.

Вибори делегатів Конгресу відбувалися в занадто тислий термін з 12 по 15 січня. Нерівним був не тільки розподіл мандатів, а й сам порядок обрання: селяни обиралися на повітових селянських з’їздах, “трудова інтелігенція” – тільки на губернських. Досить пасивно до виборів поставились робітництво й селянство. На час виборів до Конгресу частина Лівобережжя вже була захоплена радянськими військами, на решті території селянство та робітництво вели війну з військом УНР, отже було не до виборів.

На загальноукраїнський форум врешті–решт прибуло всього 300 делегатів – тобто фактично половина складу, що спочатку передбачався. Перша сесія Трудового конгресу відбулася 23–28 січня 1919 р. у Києві.

Найбільшою фракцією була есерівська, селянська. Але вона поділялася на три течії: ліву – “боротьбисти”, які стояли за радянську владу; праву, які відстоювали демократичний соціалізм; і центр (під проводом М. Грушевського), що зайняв середню позицію між правою та лівою і настоював на передачі влади “трудовим радам селянських і робітничих депутатів”. Не маючи спільної платформи фракція есерів голосувала за різні резолюції (відповідно до свого поділу). Провідною і спрямовуючою силою Конгресу стала фракція УСДРП, за якою пішла більшість делегатів.

У ході роботи Конгресу було реалізовано спробу демократичного вибору, широкого, вільного обговорення альтернативних варіантів державотворення. Висловлювалися різноманітні пропозиції – від передачі влади робітничим і селянським Радам і негайного проголошення України “соціалістичною республікою” до формування так званого “Малого Конгресу” з повноваженнями “верховної влади”.

На рішення Трудового конгресу значною мірою вплинув наступ російських радянських військ на Київ, розгорнутий у січні 1919 р. В умовах наближення фронту Конгрес на останньому засіданні 28 січня ухвалив “Закон про форму влади в Україні”. Він підтверджував статус Директорії як “верховної влади”, щоправда, тимчасової – до скликання наступної сесії Трудового конгресу”. Директорія отримала право приймати закони, які підлягали затвердженню “найближчою сесією” Конгресу.

Закон встановлював сесійну роботу Конгресу трудового народу. В міжсесійний період повинна була працювати Президія Конгресу, але її функції взагалі не були окреслені. При Директорії з числа делегатів утворювалися шість комісій: оборони держави, земельної реформи, бюджетної, закордонних справ, продовольчих справ та культурно – освітньої. Планувалося також створення “конституційно – адміністративної” комісії для “підготовчої роботи по виборах до Всенародного парламенту”. Кожна комісія мала наглядати за одним або кількома міністерствами. В Законі говорилося, що “комісії утворені виключно для полегшення законодавчої діяльності”.

“Закон про форму влади в Україні” відбував дуалізм позиції Директорії та українських політичних партій у визначенні стратегічних орієнтирів державотворення. З одного боку, Конгрес висловився проти “організації робітничої диктатури” і за “демократичний лад в Україні”, доручивши своїм комісіям “підготувати закон для виборів Всенародного парламенту Великої Соборної Української Республіки”. З іншого боку, він не відмовився від “трудового принципу”, ухваливши, що місцева адміністрація повинна “працювати в контакті і під контролем місцевих трудових рад, обраних пропорційно від селян і робітників”.

Конгрес трудового народу був останньою спробою Директорії закласти основи державного будівництва в Україні. Через більшовицький наступ Конгрес не тільки припинив свою роботу, але і фактично саморозпустився. Він вже ніколи не збирався. Більше того, політичні умови не дали можливості Директорії втілити в життя навіть те, що було започатковано Конгресом.

2 лютого 1919 р. Директорія змушена була під ударами збройних формувань радянської Росії залишити українську столицю. З цього моменту для Директорії розпочинається період політичної нестабільності, жорсткої боротьби за владу, безуспішних пошуків надійної зовнішньої та внутрішньої підтримки, нескінченних переїздів (Вінниця – Проскурів – Рівне – Станіслав – Кам’янець-Подільський) та кардинальних змін офіційної політичної лінії.

<i>Рада народних міністрів</i>

 Про намір “найскоріше створити кабінет міністрів” Директорія оголосила у своєму “Сповідненні” від 21 листопада 1918 р. Це було викликано нагальною потребою удосконалення нового державного механізму.

26 грудня 1918 р. Директорія своїм “Наказом” затвердила Раду народних міністрів у складі 18 осіб. Головою уряду і, одностайно, міністром іноземних справ став український соціал-демократ педагог-історик В. Чеховський. За винятком двох безпартійних, уряд складався з представників українських партій, об’єднаних у Національний союз.

Однак правовий статус уряду практично був невизначеним. Зокрема, в прийнятій Директорією того ж 26 грудня Декларації урядові доручалося лише

“негайне втілення в життя великих завдань”, окреслених тією ж Декларацією. Не було і чіткого розподілу повноважень Директорії і Ради народних міністрів. Наприклад, з одного боку, Директорія мала право безпосередньо втручатися в сферу виконавчої діяльності, а з іншого – Рада міністрів також мала певні законодавчі функції. Ця неузгодженість неминуче вела до серйозних непорозумінь.

Крім того ж виникали певні непорозуміння між В. Винниченком і В. Чеховським в програмних питаннях нової влади. Так, на IV з’їзді УСДРП, що відбувся на початку січня 1919 р. в Києві, голова уряду УНР В. Чеховський виступив за впровадження радянської системи влади, але без більшовицьких диктаторських методів. В. Винниченко ж, який ще у Вінниці палко підтримував цю систему, на з’їзді УСДРП відкинув її. Тобто голова уряду й голова Директорії по різному бачили державотворчу перспективу, що було тривожним симптомом. Не було єдності у визначенні політичної лінії й у самому урядові.

Проблему розподілу “сфер впливу” між Директорією і Радою народних міністрів не вирішив і Трудовий конгрес. Згідно прийнятого на ньому “Законі про форму влади в Україні” виконавчу владу уособлювала Рада народних міністрів, яка затверджувалася Директорією і відповідала перед нею. Проте, окрім цього положення, більше ніщо не конкретизувало повноваження уряду.

Після того як 2 лютого 1919 р. Директорія під натиском більшовицьких військ залишила Київ починається смуга періодичних реорганізацій Ради народних міністрів. Урядовий кабінет змінював свій склад шість разів і очолювався по черзі В. Чеховським, С. Остапенком, Б. Матросом, І. Мазепою, В. Пилипенком та А. Левицьким.

Такі часті зміни уряду були невипадковими. Щодалі влада переходила в руки отаманів. Директорія й Кабінет міністрів (питання розподілу компетенції між ними, до речі, так й залишилося нерозв’язаним) грали тільки декоративну роль.

<p><i>Місцеве управління</i></p>

Директорія розпустила органи місцевого самоврядування, які існували під час гетьманського режиму та призначила нові вибори. В їх основу було покладено той же “трудовий принцип”,

згідно з яким влада в губерніях і повітах мала належати трудовим радам робітників, селян та інтелігенції, без будь-якої участі експлуаторських елементів.

Однак через складність військово-політичної ситуації місцеве самоврядування (сільські сходи, міські думи, трудові ради) діяло не всюди. Владу на місцях представляли волосні, повітові та губернські комісари, яких призначала Директорія. Крім того, були численні “отамани” або “польові командири”, у чийх руках, власне, і зосереджувалася вся реальна влада в провінції. Водночас в деяких губерніях поновлювалася діяльність дореволюційних органів міського і земського самоврядування. Діяли й Ради робітничих і селянських депутатів. Замість гетьманської варти з’явилася народна міліція, що складалася переважно з колишніх вартових.

24 червня Міністерство внутрішніх справ затвердило інструкцію “Про тимчасову організацію влади на місцях”, згідно з якою визначалися повноваження комісарів. Вони наглядали за виконанням розпоряджень центральної влади, здійснювали мобілізаційну роботу і керівництво міліцією, інформували населення про діяльність уряду. Губернські комісари наділялися й правом видавати постанови, щодо охорони громадського порядку, здійснювати загальне керівництво органами самоврядування на місцях.

Але політичні обставини того часу не сприяли практичної реалізації цих заходів. Ще навесні 1919 р. радянська влада була встановлена майже на всій території України, крім Надзбруччя і західних областей. У другій половині 1919 р. на території, яка контролювалася Директорією було фактично запроваджено ав-

торитарне правління С. Петлюри й окремих військових отаманів.

Збройні сили Ліпектопії

Армія Директорії на перших порах створювалася стихійно під час збройного виступу проти гетьманського режиму. Її основу складали селянські загони. На бік повстанців переходили й військові частини гетьмана. Вже після перших успіхів цієї армії у боях проти військ гетьманату С. Петлюра 24 листопада 1918 р. підписав “Наказ Армії УНР”. Його першим параграфом прого-

лошувалося створення республіканських збройних сил “для оборони Української Народної Самостійної Республіки і захисту всього трудового народу”.

При визначенні концепції формування української армії, розглядалося кілька варіантів: від набору добровольців до організації збройних сил на зразок Червоної армії. В. Винниченко, зокрема, виступив з проектом відкриття “старшинських шкіл, до яких приймалися б політично свідомі селяни. Запропонував він й заснувати інститут політичних комісарів.

27 листопада 1918 р. Директорія приймає закон про проведення масової мобілізації. Згідно з ним “усі громадяни, які пройшли муштру в усіх видах армії й на флоті, здатні носити зброю, від 20 до 35 років включно, і старшини до 43 років повинні негайно стати до лав армії УНР для захисту завоювань революції і боротьби з гетьманом і гетьманською поміщицькою владою, для завоювання землі і вільних прав трудовому народові і щоб забезпечити республіканський устрій та демократичні порядки в УНР”. Оскільки у Директорії не було ні фінансових, ні інших ресурсів для утримання збройних сил, у тому ж законі про мобілізацію говорилося, що усі громадяни, які підлягали призову, повинні були прийти добре взутими, одягнутими по можливості у військовий одяг, зі зброєю, якщо хто має.

На хвилі боротьби з режимом гетьмана Директорії вдалося зібрати численну армію. У грудні 1918 р. в ній налічувалося 100 тис. штиків. Однак поваливши гетьманат, селяни – повстанці, які переважно складали армію УНР, почали розбігатися по домівках, де ділили панську землю. Армія стала розвалюватися с такою ж швидкістю, як і створювалася.

Широкому розкладу військ Директорії сприяли наступальні операції радянських військ в Україні, які розпочалися на початку грудня 1918 р. Прорадянські настрої охопили армію УНР. Її солдати відмовлялися воювати проти Червоної армії, дезертирували, переходили на бік радянської влади. На початку січня 1919 р. в армії УНР вже налічувалося близько 50 тис. воїнів. Вона виявилася абсолютно небоездатною проти більшовицьких військ як по складу, так і по озброєнню. Після того, як Директорія на початку лютого 1919 р. залишила Київ вона мала 26

тис солдатів і офіцерів. У травні їх залишилося 14 – 15 тис. – усього 11 дивізій, об'єднаних у три групи: Запорізький корпус, Корпус Січових Стрільців та Волинська група.

Незважаючи на несприятливі умови, в травні – червні 1919 р. командуванню вдалося реорганізувати армію УНР за регулярним принципом. 13 травня було прийнято закон “Про державний інспекторат у військових частинах та інституціях”. Інспекція сприяла зміцненню дисципліни і порядку у військах. Поступово українська армія отримала і власні статuti: у 1919 р. був затверджений статут внутрішньої служби, а в 1920 р. статут гарнізонної і польової служби.

Однак проблема формування регулярних збройних сил залишилася надзвичайно складною для Директорії. Командири нерідко виявляли самоправство, не бажали опановувати новітні методи ведення бою й управління військами. Сваюля отаманів стала чи не найприкметнішою рисою армії УНР, яка катастрофічно втрачала боєздатність. Доводилося постійно здійснювати кадрові перестановки, посилати каральні загони проти бунтівних частин, страчувати отаманів.

Зазначаючи труднощі за браком зброї та амуніції, армія УНР (за станом на 1 червня 1920 р. вона налічувала 9 100 старшин і козаків) була слабкою, що не дозволяло їй проводити активні бойові операції.

Визначення основних напрямків державної політики

Після Конгресу трудового народу рознобіжності між різними політичними силами щодо перспектив облаштування української державності продовжували існувати. Йшлося про пошук виходів з глухого куту, в якому опинилася Директорія внаслідок прийняття компромісного “трудового принципу”.

Відсутність чіткої моделі державотворення суттєво послаблювали владу Директорії. На цю роль претендували три форми суспільної організації: парламентська республіка, республіка Рад та військова диктатура.

Складні завдання стояли перед Директорією й в галузі внутрішньої політики: впровадження демократичних свобод, 8-годинного робочого дня, передача землі трудовому селянству тощо. Але реалізувати їх в умовах війни було практи-

чне неможливо. Характерними ознаками того часу були прогресуючий параліч влади і наростаючий хаос і безлад, зростання масштабів отаманщини, яка перетворилася на потужний дестабілізуючий фактор, що ослаблював Директорію.

У цих умовах у Вінниці в березні 1919 р. відбулася нарада двох провідних партій Директорії – есерів і соціал–демократів, які склали доповідну записку щодо ситуації в Україні. Залишаючись адептами соціалістичного будівництва, вони пропонували закликати “до проголошення влади рад”, щоправда, “не як принципу найкращої організації влади працюючих, а тільки як факту нашої дійсності”. Про “підтримку радянської влади на місцях, якщо вона забезпечить злагоду і порядок” ішлося й в Декларації наради Січових стрільців, яка відбувалася водночас з нарадою есерів і соціал–демократів.

Невирішеність проблем політичного вибору змусило Директорію скликати 11 березня чергову Державну нараду. Але на неї знову виявилися суттєві розбіжності. Так, С. Петлюра висловився за трудові ради, а тодішній прем'єр С. Остапенко категорично проти. Нарада залишила без відповіді й вищезгадану записку есерів і соціал–демократів.

У той же час у Кам'янець – Подільському під головуванням В. Чеховського було створено Комітет охорони республіки. 22 березня 1919 р. він оприлюднив своє звернення, в якому наголошувалося про необхідність рішучого повороту політики УНР у бік пошуку взаєморозуміння з більшовиками і державного будівництва на “радянському ґрунті”. Це викликало негативну реакцію тих сил, які інакше уявляли собі орієнтири української політики.

Однак діяльність Комітету була скороминучою. Сил у нього було замало, щоб утримати ситуацію під своїм контролем й 28 березня, після переговорів з Директорією, він самоліквідувався.

Проте виступ у Кам'янці потягнув за собою “полівіння” політичного курсу. 9 квітня 1919 р. на черговій нараді, яка відбулася у Рівному, члени Директорії С. Петлюра й А. Макаренко санкціонували створення нового, соціалістичного уряду на чолі з Б. Матросом. До нього увійшли А. Ливицький, М. Ковалевський, І. Мазепа, Г. Сиротенко. Намагаючись поєднати демократичну державну систему з

радянською, уряд дав обіцянку селянам провести справедливу земельну реформу, а робітникам – надати допомогу у відновленні роботи фабрик і заводів.

Але цим планам не судилося здійснитися. У квітні під ударами радянських військ сили Директорії були повністю розбиті і відступили частково у Східну Галичину, а частково у Румунію.

До того ж 29 квітня спробу заколоту здійснив командувач Південно–Західного фронту В. Оскилко. Він заарештував у Рівному майже усіх міністрів, але не зміг “нейтралізувати” С. Петлюру. У зверненні “До губернських, повітових, волосних управ, до всіх земських управ, до місцевого самоврядування” В. Оскилко вимагав “обрати негайно голову Директорії з правами тимчасового президента республіки” і обіцяв “скликати народне представництво з правами установчих зборів”.

Однак заколот провалився. За невдалим переворотом В. Оскилко стояли політичні сили “правого табору”, зокрема українська партія соціалістів–самостійників, що свідчило про наявність глибокого розколу у підходах українських політичних сил до вибору моделі державного устрою.

Врешті–решт остаточний вибір був зроблений. 11 серпня 1919 р. ЦК УСДРП надіслав листа ЦК УПСР з вимогою підтримати перехід до європейського варіанту державного будівництва. В цьому листі визначалося, що відповідальний момент, внутрішня і зовнішня ситуація “вимагає, щоб Уряд став на шлях чіткої демократичної політики”.

12 серпня 1919 р. Рада народних міністрів УНР, незважаючи на опір частини лідерів українських есерів, прийняла Декларацію, яка проголосила перехід до нового етапу будівництва Української держави на основі європейської моделі. У Декларації зазначалося: “Для відбудування Української Республіки, для забезпечення ладу й спокою, якого так жадають всі громадяни нашої землі, Уряду повинно опертися на весь народ, притягнути до державної праці всі верстви суспільства, яким дорогої здобуття української революції і незалежність нашої Республіки”. Передбачалися участь населення у виборах до парламенту, який матиме права Установчих зборів, реформування органів місцевого управління на базі за-

гального виборчого права. Так мав відбутися перехід від пробільшовицького “трудового принципу” до загальнолюдських, демократичних засад побудови Української республіки.

Стратегічний напрям державного будівництва, який визначила серпнева Декларація вже не змінювався до останніх днів УНР. Однак війна з армією Денікіна, невдачі збройних сил УНР перешкодили втіленню в життя запропонованого курсу державної політики. В подальшому в офіційних документах УНР мова про необхідність скликання повноцінного законодавчого органу йшла досить часто. Втім ця ідея так і не вийшла за межі декларації про наміри.

***Встановлення особистого
режиму С. Петлюри***

Запровадженню парламентської форми правління, яка була проголошена серпневою Декларацією, заважали насамперед зміни в Директорії. Вона поступово еволюціонізувала до авторитарного правління С. Петлюри.

Ще напередодні відкриття Трудового конгресу на черговій державній нараді, яка по рішенню Директорії відбулася 16 січня 1919 р. в Києві, деякі представники січових стрільців виступили за встановлення в Україні військової диктатури під проводом С. Петлюри, Є. Коновальця та А. Мельника. Але більшість учасників відкинули цю пропозицію.

Однак після того, як 11 лютого В. Винниченко пішов у відставку і виїхав за кордон, на перше місце в складі Директорії поступово виходить С. Петлюра. 6 травня з’явився закон “Про зміни у персональному складі Директорії”. за яким усі її постанови набували чинності “тільки тоді, коли у засіданні брав участь головний отаман С. Петлюра. 9 травня він був обраний головою Директорії. Очоливши Директорію, С. Петлюра поєднав у своїх руках військову й політичну владу.

Поразка армії УНР навесні 1919 р. викликала глибоку політичну кризу в середовищі діячів Директорії. 13 травня із неї було виведено О. Андріївського. Через чотири дні уряд УНР переїхав в Східну Галичину. Мабуть якраз тоді з’явилася приповідка “У вагоні Директорія, під вагоном – територія”.

15 листопада 1919 р., у зв'язку з виїздом за кордон членів Директорії А. Макаренка і Ф. Швеця, було прийнято постанову, згідно з якою “верховне керівництво справами Республіки” покладалося на С. Петлюру. Він уповноважувався “іменем Директорії” затверджувати всі закони і постанови, прийняті Радою народних комісарів. Але й тим, хто виїхав за кордон надавалося право вирішувати деякі питання зовнішньої діяльності Республіки, зокрема, “укладати прелімінарні договори і політично – мілітаристські договори від імені УНР з іншими державами”.

В подальшому С. Петлюра все більш скатувався до диктаторських форм правління. Так, він відмовився затвердити “Тимчасовий закон про державний устрій і порядок законодавства УНР”, що був прийнятий Радою народних міністрів 14 лютого 1920 р. Згідно з цим законом передбачалося скликання передпарламенту під назвою “Державна Народна Рада”, а до цього моменту Директорія повинна була здійснювати свої повноваження через Раду народних комісарів. Однак С. Петлюра не побажав обмежувати свої права на “верховну владу”. Більш того, 21 травня 1920 р. С. Петлюра, скасувавши повноваження А. Макаренка і Ф. Швеця, став одноособовим керівником Української держави.

12 листопада 1920 р. С. Петлюра затвердив два закони – “Про тимчасове верховне управління і порядок законодавства в УНР” і “Про Державну Народну Раду УНР”. Відповідно їм до компетенції С. Петлюри (на той час Директорія вже остаточно ототожнювалася з її головою) входило затвердження законів прийнятих Державною Народною Радою, призначення голови і членів Ради народних міністрів. Однак через кілька днів Директорія втрачає контроль над територією України і С. Петлюра емігрує за кордон.

Зовнішня політика

Директорії

УНР була відновлена у складних зовнішньополітичних умовах. Намагаючись блокувати поширення більшовизму в Європі, у грудні 1918 р. Антанта висадила десант англійських та французьких військ на півдні України і в Криму. На заході стояли польські війська. На північних і північно–східних кордонах з'явилися війська радянської Росії. Під проводом надання допомоги робітникам і селянам України, які повстали проти ге-

тьманщини, вони розпочали наступ на Харків і Київ, продовжуючи його і після краху режиму П. Скоропадського. На південному сході виступили російські сили антибільшовицького спрямування, які очолив генерал А. Денікін. Директорія опинилася між молотом і ковадлом.

Перші зовнішньополітичні акти Директорії, насамперед її Декларація, не визначили пріоритетів і містили заклик розвивати дружні відносини з усією світовою спільнотою. Спробував привернути до себе увагу на міжнародній арені, Директорія на початку січня направила своїх представників до Англії Франції, США, Італії та інших країн, а також на Паризьку мирну конференцію.

Однак практично з самого початку свого існування Директорія опинилася перед вибором – або Антанта, або радянська Росія. Самостійного шляху, вочевидь, не існувало. “Загальний стан війська, яке брало участь у протигетьманському повстанні, не давав ніяких підстав вірити в те, щоб Україна могла вдержатися власними силами без союзу з одною або другою із зовнішніх сил”, – зазначав один із чільних діячів УНР – І. Мазепа.

Елемент дезорганізації в визначенні єдності поглядів у зовнішньополітичну орієнтацію вносило й особисте протистояння лідерів Директорії. Так, якщо В. Винниченко виступав за союз з більшовицькою Росією проти Антанти, то С. Петлюра схилявся до зближення з Антантою. Але остання з підозрою зустріла відновлення УНР Директорією., бо дивилася на Україну, лише як на частину Росії. Країни цього блоку робили ставку на відновлення “єдиної і неділімої Росії” а отже, на підтримку білогвардійської армії Денікіна. Для України не було місця в цьому плані. УНР цікавила Антанту лише тією мірою, якою її можна було використати у боротьбі з більшовиками.

Директорія, намагаючись одночасно всидіти на двох стільцях, шукала шляхів до порозуміння і з Антантою і з більшовиками. Вона заявила про своє бажання вести переговори з Рад наркомом РСФРР. Однак пропозиції радянської делегації – почати спільні дії проти білогвардійців та антантовських інтервентів, створити єдине командування радянськими військами і військами Директорії, визнати раду Рад в Україні – були відкинуті місією Директорії. Більше того, на-

віть не відкликавши своєї місії з Москви, Директорія 16 січня 1919 р. оголосила війну радянській Росії.

Після цього встановлення контактів з Антантою становиться предметом особливої уваги Директорії. Її представники вступають в переговори з командуванням французьких військ, що перебувало в Одесі. Проте французи в січні 1919 р. висунули цілу низку вимог до Директорії. Вони пропонували реорганізувати Директорію та уряд, вивести з них В. Винниченка, С. Петлюру й В. Чеховського, протягом трьох місяців створити 300-тисячну армію для боротьби з більшовиками й підпорядкувати її союзному командуванню. Крім того пропонувалося передати в безпосереднє розпорядження і під контроль Франції всі залізниці й фінанси, а також офіційно звернутися до останньої з проханням взяти Україну під французький протекторат. Питання про державну незалежність України мала вирішити в майбутньому Паризька мирна конференція.

Директорія мусила йти на поступки. В. Винниченко оголосив про свій вихід з Директорії. У відставку пішов й голова Ради народних комісарів В. Чеховський. Інакше повівся С. Петлюра. У надісланому 11 лютого 1919 р. до ЦК УСДРП листі він повідомив про тимчасове припинення свого членства в партії і подальше перебування на державних посадах.

В офіційній ноті, надісланій у лютому 1919 р. французькому командуванню на його вимогу, Директорія писала, що “віддає себе під покровительство Франції і просить французькі власті керувати Директорією у відношенні дипломатичному, військовому, політичному, економічному, фінансовому і судовому, аж до закінчення боротьби з більшовиками. Директорія сподівається на великодушність Франції та інших держав Згоди, коли по закінченні війни з більшовиками виникнуть питання про кордони і нації”.

Тоді ж у лютому на переговорах між представниками Директорії та французьким командуванням було досягнуто згоди про подання останнім військової допомоги на умовах: “1) Франція одержує концесію на 50 років на усі українські залізниці; 2) Україна бере на себе зобов’язання виплатити Франції борги старого царського і Тимчасового урядів, які їй належні; 3) виплата процентів гарантуєть-

ся тією частиною доходів із залізниць, що припадають українському урядові; 4) Директорія повинна в річний строк організувати трьохсоттисячну армію; 5) вся фінансова, торговельна, промислова і воєнна політика протягом п'яти років з дня підписання договору провадиться під безпосереднім контролем представників французького уряду”.

Але в березні з'ясувалося, що Антанта не в змозі розгорнути широкомасштабні воєнні дії в Україні. Внаслідок більшовицької агітації її війська розкладалися. В березні під тиском Червоної армії вони залишили Миколаїв і Херсон, а в квітні – Одесу. Стало цілком очевидно, що про антантовські орієнтири зовнішньої політики УНР виявилися примарними.

Ситуація ще більш ускладнилась, коли у травні 1919 р. М. Грушевський створив у Франції “Комітет незалежної України”, запевняючи місцевих політиків, що українську справу пов'язувати з Директорією недоцільно. Спонукана Антантою, Директорія готова була підпорядкуватися А. Денікіну, але він, не відступаючи від своєї великодержавницької позиції, не бажав рахуватися з Директорією.

У квітні 1919 р. Директорія проголосила політику “опори на власні сили”. Однак незабаром у сферу зовнішньополітичних орієнтирів Директорії входить Польща. Наприкінці 1919 р. для утворення спільного пробільшовицького фронту С. Петлюра виїжджав до Варшави. Згодом там почалися переговори спеціальної делегації УНР з представниками польського уряду Ю. Пілсудського, які закінчилися укладенням таємної “Варшавської угоди”. Вона складалася з трьох конвенцій (загальної, торговельно–економічної та військової), підписаних 21 и 24 квітня 1920 р.

Згідно із цією угодою польський уряд визнавав Директорію УНР на чолі з С. Петлюрою “верховною владою в Україні”. Польща зобов'язувалася не укладати ніяких угод з третіми країнами, котрі вороже ставилися до УНР. Директорія ж, в свою чергу, погодилася на відновлення кордонів Польської держави у межах 1772 р. по річках Збруч і Горинь. Це була зрада національних інтересів українського народу, адже до складу Польщі мали увійти Східна Галичина, частина Во-

лині й Полісся – територія площею понад 100 тис. кв. км. з населенням близько 10 млн. чоловік. Більш того, Директорія дала згоду відновити право польських поміщиків на землю у межах самої УНР. Збройні сили Директорії підпорядковувалися польському командуванню, якому передавався й контроль над залізницями. Директорія мусила постачати польським військам продовольство та гужовий транспорт.

Змова петлюрівців із поляками за рахунок інтересів українського народу викликала глибоке обурення усіх патріотичних сил України.

§ 4. ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКА НАРОДНА РЕСПУБЛІКА

Утворення ЗУНР

Поразка Четвертого союзу у першій світовій війні активізувала національно–визвольний рух на землях Австро–Угорщини. Намагаючись зберегти імперію, новий австрійський цісар Карл I Габсбург 16 жовтня 1918 р. видав маніфест, який передбачав перетворення напівабсолютистської Австро–Угорщини на багатонаціональну федеративну державу. Народом, що входили до складу імперії, пропонувалося створити свої представницькі органи – “національні ради”.

Використавши маніфест імператора як юридичний привід, законопослушні українські депутати обох палат австрійського парламенту від Галичини і Буковини, лідери політичних партій (націонал–демократичної, християнсько–соціалістичної, радикальної і соціал–демократичної), греко–католицького духовенства і студентства утворили 18 жовтня 1918 р. у Львові Українську Національну Раду (УН Раду). Її головою (президентом) був обраний голова Української парламентарної репрезентації (парламентської фракції українських депутатів в австрійському парламенті) адвокат Є. Петрушевич. Він, згідно із затвердженим статутом УН Ради, був наділений правом і обов’язком “реалізувати у відповідальний момент право українського народу Австро–Угорщини на самовизначення і вирішити державну долю усіх населених ним областей” імперії.

Нове представницьке утворення негайно приступило до активної діяльності. 19 жовтня УН Рада видала Маніфест, в якому проголошувалося, що усі українські землі в Австро–Угорщині (Східна Галичина, північно–західна Буковина й українські повіти Закарпаття) становлять “одноцільну українську територію”, “уконститууюються” як Українська держава з “безумовним правом” бути представленою на майбутній мирній конференції. Всі національні меншини мали обрати своїх представників до складу УН Ради. Остання обіцяла найближчим часом розробити конституцію нової держави, побудованої на демократичних засадах, установленням загального, рівного, таємного, прямого виборчого права з пропорційним представництвом, з правом національно–культурної автономії національних меншин.

Крім того, президія парламентської репрезентації проголошувалася водночас президією УН Ради. Вона представляла Раду у період між її сесіями. Також було утворено три комісії (делегатури) УН Ради з функціями вищої законодавчої влади – загальну (під керівництвом Є. Петрушевича), організаційну для Галичини (на чолі з К. Левицьким), організаційну для Буковини (на чолі з О. Поповичем). Представників Закарпатської України у виконавчих органах УН Ради не було. Але група закарпатських політичних і національних діячів надіслала до Львова повідомлення, що вони повністю солідаризуються з Галичиною і бажають приєднатися до складу Української держави.

Програму своєї діяльності УН Рада вважала за необхідне узгодити з австрійськими властями. Тому делегація України на чолі з Є. Петрушевичем виїхала до Відня. Однак, обговорюючи майбутнє Галичини, австрійський уряд 31 жовтня 1918 р. відмовився від обіцяного раніше поділу краю на польську й українську частини і підтримав створену 28 жовтня 1918 р. в Кракові Польську ліквідаційну комісію, яка планувала взяти владу в Галичині з її наступним приєднанням до Польщі. Заперечувалось навіть можливість встановлення української влади в окремих внутрішніх повітах Східної Галичини.

Польська ліквідаційна комісія, яка місцем свого перебування обрала Львів, призначила офіційний перехід влади в Галичині до Польщі на 1 листопада 1918

р. Щоб запобігти цьому, українські національно–патріотичні сили вирішили взяти ініціативу в свої руки. Львів став головною ланкою революційного вибуху. В ніч з 31 жовтня на 1 листопада майже 1,5 тис українських вояків на чолі з сотником Українського Січового стрілецтва Д. Вітовським оволоділи стратегічно важливими об'єктами міста. На львівській ратуші було піднято блакитно–жовтий прапор.

Згодом українці взяли владу в усій Східній Галичині. Українські військові частини і підрозділи стали ядром повстання у Станіславі, Стрию, Коломиї, Бродях, Збаражі, Бучачі. У Дрогобичі повстали озброєні робітники, у Тернополі, Бережанах, Козовій, Турці, Гусятині, Самборі, Яворові – селяни, організовані в загони. Перехід влади до УН Раді відбувся здебільшого без перешкод, безкровно, без жертв як серед військовиків, так і мирного населення. Вперше з часів Галицько–Волинського князівства корінне населення західноукраїнських земель знову стало господарем на своїй землі.

1 листопада 1918 р. УН Рада видала два звернення – до мешканців Львова і до українського населення всієї Галичини. У них повідомлялося, що “волею українського народу на українських землях Австро–Угорської монархії утворилася Українська держава”, що вищу владу в ній до скликання парламенту здійснює УН Рада. Повідомлялось також про ліквідацію старих органів влади й управління. Усі військовослужбовці, все населення української національності, все цивільне населення закликалося стати на захист своєї держави.

Основні засади і цілі діяльності УН Рад було викладено у Маніфесті, який з'явився 5 листопада 1918 р. В ньому проголошувалося, що в утвореній волею народів державі “...не буде поневолення нації нацією, не може бути панування багатих та економічно сильних над бідними. В Українській державі усі громадяни незалежно від мови, віри, роду, стану або статі будуть по-справжньому рівними... а демократичний лад, заснований на загальному, рівному виборчому праві, починаючи від громадян і закінчуючи державою, забезпечить у ній верховенство демосу, масам трудящих. Землероб і робітник будуть основними керівними силами держави”. Повідомлялося про скликання найближчим часом парламенту,

якій здійснить земельну реформу, внаслідок якої землі поміщиків та інших великих землевласників перейдуть у власність малоземельних і безземельних селян. У програмному Маніфесті УН Ради було декларовано 8-годинний робочий день, соціальний захист людей похилого віку та інвалідів, охорону праці і громадський спокій.

9 листопада 1918 р. на засіданні УН Ради була визначена офіційна назва держави – Західноукраїнська Народна Республіка. До її складу, крім Східної Галичини, увійшли Північна Буковина та українські повіти Закарпаття. Назва держави, її територія і кордони закріплювалися у затвердженому УН Радой 13 листопада “Тимчасовому Основному законі” про державну самостійність українських земель колишньої Австро–Угорської монархії. У зазначених кордонах молода республіка займала територію майже 70 тис. кв. км, а населення налічувало майже 6 млн. чоловік. Вищим органом влади у державі мали стати Установчі збори (або Сейм). До його обрання ця влада повинна належати УН Раді, а виконавча – Державному секретаріату. Гербом ЗУНР став Золотий Лев на синьому тлі, а прапором – блакитно–жовте знамено.

Однак, подолавши розгубленість після українського превентивного удару, польська сторона почала крок за кроком відвойовувати свої позиції в Східній Галичині. 21 листопада 1918 р. краще підготовлені збройні формування поляків оволоділи Львовом. Невдовзі польські війська контролювали 10 із 59 повітів, у яких ЗУНР проголосила свою владу. Ще раніше Румунія (11 листопада) за підтримки Франції захопила Північну Буковину, а Закарпаття на початку 1919 р. було приєднано до Чехословаччини. Отже, фактично влада ЗУНР охоплювала територію близько 40 тис. кв. км з населенням 4 млн. чоловік.

***Реорганізація
Української Народної Ради***

УН Рада вважала себе тимчасовим органом. Вона мала існувати до обрання Сейму. Однак вже на початку практичної діяльності УН Ради виявилася необхідність розширити її склад делегатами з міст, зробити його більш представницьким органом, схожим на справжній парламент.

15 листопада 1918 р. приймається закон “Про поповнення складу Української Національної Ради делегатами від повітів і міст краю”. Передбачалося обрати по одному делегату від усіх 52-х повітів ЗУНР, а також від міст: Львова – 4, Чернівців – 2, Станіслава – 2, Перемишля – 2, Дрогобича – 1, Тернополя – 1 тощо. У результаті виборів, які відбулися з 22 по 26 листопада, склад УН Ради збільшився на 152 делегатів. Практично усі делегати були українці, оскільки представники національних меншин ЗУНР бойкотували вибори.

Після того, як Львів захопили польські військові частини, УН Рада переїхала до Тернополя. Тут в грудні 1918 р. були створені нові постійні комісії УН Ради – зовнішніх зносин, військових справ, фінансова, земельної реформи, освіти та ін.

З метою удосконалення внутрішньої структури УН Ради 4 січня 1919 р. створюються її Президія у складі голови (він же голова Ради) і чотирьох його заступників, яка організувала сесії УН Ради, визначала їхній порядок денний, керувала секретаріатом. Головою (президентом) УН Ради (фактично президентом ЗУНР) був обраний Є. Петрушевич. Введення посади президента неозначало, що ЗУНР відмовляється від парламентської форми правління. В даному випадку ця посада була тотожна посаді скіпера в парламенті. Того ж дня було засновано ще один орган – Відділ (комітет) УН Ради, який складався з президента і дев’яти членів. Він виконував функції колегіального глави держави: призначав членів уряду, репрезентував державу у зовнішніх зносинах, затверджував закони, оголошував амністію та ін. Відділ (комітет) обирався на строк діяльності УН Ради і перед нею ж був відповідальним. Окремим законом (від 4 січня 1919 р.) делегатам УН Ради надавалось право депутатської недоторканності.

Важливим кроком на шляху побудови національної державності на західноукраїнських землях стали рішення березнево–квітневої (1919 р.) сесії УН Ради. 31 березня був прийнятий закон про скликання Сейму ЗУНР, а 13 квітня – виборчий закон. З обранням Сейму УН Рада мала припинити свою діяльність.

Однопалатний Сейм мав обиратися громадянами на основі загального, рівного, прямого виборчого права таємним голосуванням. Право голосу надава-

лось громадянам ЗУНР з 21 року, а право бути обраним – з 25 років. Позбавлялись права вибору і виборності психічно хворі, засуджені судом за вчинення злочину та повії. Особлива увага приділялася освітній і неупередженій громадській діяльності членів виборчих комісій, яких було зобов'язано скласти письмові присяги.

Сейм складався з 226 обранців. Право висунення кандидатів у депутати надавалося партіям і групам виборців за спеціальними виборчими списками (не менше 200 осіб). Депутатів передбачалося обирати за національно-пропорційною системою, тобто за кожною національністю (відповідно до її кількості) закріплювалася певна кількість депутатів. Українцям належало обрати 160 депутатів, полякам – 33, євреям – 27, австрійцям – 6. Це гарантувало усім національним меншинам можливість мати своїх представників у Сеймі. Територія ЗУНР було поділено на 18 виборчих округів, але провести вибори до парламенту не вдалося у зв'язку зі зміною обстановки на фронті.

9 червня 1919 р. політична ситуація змусила Президію УН Ради оголосити Є. Петрушевича диктатором ЗУНР. Це було зроблено с метою повної централізації влади як законодавчої та виконавчої, так і військової.

Уряд ЗУНР

Важливе місце в державотворчому процесі ЗУНР належало уряду – Державному секретаріату, який було обрано 9 листопада 1918 р. на чолі з К. Левицьким. Уряд складався із 15 секретарств (міністерств). Їх очолили: внутрішніх справ – Л. Цегельський, закордонних справ – В. Панейко, військових справ – Д. Витовський, фінансів – К. Левицький, юстиції – С. Голубович, торгівлі і промисловості – Я. Литвинович, земельних справ – С. Баран, шляхів – І. Мирон, пошт і телеграфу – О. Писецький, праці і соціальної опіки – А. Ченецький, громадського здоров'я – І. Куровець, освіти – О. Барвінський (тимчасово), віросповідань – О. Барвінський, громадських робіт – І. Макух, харчових справ – С. Федак. Усі вони представляли національно свідому інтелігенцію. За партійним складом переважна більшість державних секретарів належало до національно-демократичної партії.

10 листопада прем'єр і члени уряду прийняли службову присягу на вірність українському народові та державі.

Однак незабаром урядові структури залихоманило. В Державному секретаріаті процвітали протекціонізм і корупція. В кінці грудня 1918 р. прем'єра К. Левицького було знято з посади за хабарництво. У відставку подав і весь уряд.

На сесії УН Ради 4 січня 1919 р. було утворено новий уряд – Раду державних секретаріатів – на чолі з С. Голубовичем. Більшість в ньому, як і в попередньому, належало націонал–демократам. У складі уряду було створено ще три секретарства – польське, єврейське та австрійське. Але, оскільки національні меншини проігнорували ці секретарства, вони так і незапрацювали. Згодом за рахунок об'єднання секретарств їх кількість була скорочена до десяти.

На початку червня 1919 р. ЗУНР провела реорганізацію власних владних структур. На той час польські війська контролювали майже всю Галичину, за винятком трикутника між Дністром, Збручем і Заліщеками. З цих обставин уряд С. Голубовича склав свої повноваження, а вся повнота військової та цивільної влади, за рішенням УН Ради перейшла до диктатора ЗУНР Є. Петрушевича.

<p><i>Організація влади на місцях</i></p>
--

Після приходу до влади УН Рада відразу ж проголосила про ліквідацію австро–угорських органів місцевої влади й управління і закликала народ до створення нових, українських. Вибори до них на засадах загального і рівного права пройшли на всій території ЗУНР протягом першої половини листопада 1918 р. Майже в усіх містах, селах і повітах були обрані відповідальні комісари і містечкові, сільські та повітові “прибічні ради”, які виконували функції дорадчого органу.

Згідно за законом УН Ради від 16 листопада 1918 р. “Про адміністрацію Західноукраїнської Народної Республіки” повітові комісари (вони вже не обиралися населенням, а призначалися і звільнялися державним секретарем внутрішніх справ) були вищими представниками влади у повітах. Повітові комісари мали право розпуску “прибічних рад” і призначення нових виборів до них. До обов'язків повітових комісарів належало: оберігати інтереси української держав-

ності; приймати присягу від службовців повітових служб; приймати рішення з усіх питань, якщо колишні австрійські службовці відмовлялися від виконання своїх обов'язків; затверджувати розпорядження повітових властей загального характеру; давати дозвіл на носіння зброї цивільному населенню; здійснювати нагляд за діловодством усіх державних органах і службових осіб у повіті.

Прагнучі побільше успадкувати від державної машини Австро–Угорщини, УН Рада залишила майже недоторканими суспільно необхідні і корисні служби – комунальні, зв'язку, залізниц тощо. Службовці цих служб, технічний персонал залишилися на своїх місцях, їм належало тільки присягнути на вірність української державі.

***Органи охорони
громадського порядку***

У своєму програмному Маніфесті від 5 листопада 1918 р. УН Рада проголошувала за необхідне забезпечення у країні “спокою, порядку та публічну безпеку”. Для цього у багатьох населених пунктах західноукраїнських земель відразу із ліквідацією австрійських органів влади почалось формування “народної міліції”. Але, оскільки до її складу часто попадали люди, які не мали відповідної підготовки для забезпечення належної охорони громадського порядку, УН Рада 6 листопада 1918 р. прийняла рішення про утворення Корпусу української державної жандармерії (за зразком колишньої австрійської) на чолі з головним комендантом. На містах утворювалися окружні та повітові команди жандармерії, які очолювалися окружними і повітовими комендантами. Останні підпорядковувалися повітовим комісарам. Навесні 1919 р. до Корпусу української державної жандармерії входило близько 30 офіцерів, 1 тис. жандармів і 4 тис. стажерів.

Одночасно, в багатьох населених пунктах ЗУНР, як орган самооборони, продовжувала діяти і “народна міліція”. В її складі налічувалося близько 3 тис. чоловік.

***Злука
ЗУНР і УНР***

З перших днів існування ЗУНР її керівництво розуміло, що здійснювати подальший процес розбудови молодого держави та захист її завоювань своїми силами було неможливо. Тому 10 листопада 1918 р., коли Державний секретаріат приносив урочисту присягу на

вірність українському народові та державі, УН Рада визначила йому основну лінію національно–державного будівництва – “поробити потрібні заходи до з’єднання всіх українських земель в єдину державу”. До воз’єднання зі своїми братами з Східної України прагнуло все західноукраїнське населення.

Ще 5 листопада 1918 р. УН Рада направила до Києва делегацію, яка мала своїм завданням просити П. Скоропадського про надання військової допомоги для ЗУНР. Гетьман погодився на це. Однак виступ Директорії проти гетьманського режиму перешкодив здійсненню цих планів.

Після того, як Директорії вдалося прибрати владу в більшості регіонів Східної України, відбулися переговори з її керівництвом. Вони виявилися значно конструктивнішими. 1 грудня 1918 р. повноважні представники Державного секретаріату ЗУНР – Л. Цегельський, Д. Левицький і члени Директорії УНР – В. Винниченко, С. Петлюра, О. Андріївський, Ф. Швець підписали у Фастові Передвступний договір про майбутнє об’єднання двох республік. Перша стаття цього документа містила заяву ЗУНР про “непохитний намір злитися в найкоротший час в одну велику державу з Українською Народною Республікою”. Наступні статті розкривали засади цієї злуки. Західноукраїнські землі “з огляду на витворені історичними обставинами, окремими правними інституціями та культурними й соціальними різницями окремішности життя на своїй території” отримували територіальну автономію у складі майбутньої неподільної України.

3 січня 1919 р. у Станіславі перша сесія доповненої УН Ради одностайно ухвалила Передвступний договір про об’єднання ЗУНР з УНР, але за умови, що до скликання Українських установчих зборів вся влада в Галичині залишається за УН Радою і Державним секретарством.

Сесія обрала представницьку делегацію у складі 65 чоловік для поїздки до Києва, де 22 січня 1919 р. на Софійському майдані відбувся акт соборності. У присутності багатьох тисяч людей було проголошено Універсал: “Віднині воєдино зливаються століттями відірвані одна від одної частини єдиної України – Західноукраїнська Народна Республіка (Галичина, Буковина й Ужгородська Русь) і Наддніпрянська Велика Україна. Здійснилися віковічні мрії, якими жили і

за які вмирали кращі сини України. Віднині є єдина незалежна Українська Народна Республіка. Віднині український народ, увільнений могутнім поривом своїх власних сил, має тепер змогу з'єднати всі змагання своїх синів для утворення нероздільної української держави на добро і щастя робочого люду". Історична справедливість перемогла. Більшість українських земель (крім Буковини і Закарпаття) возз'єдналися у єдиній державі.

23 січня 1919 р. Акт злуки був одностайно ратифікований сесією Трудового конгресу, що відкрився у Києві. Президент ЗУНР Є. Петрушевич став членом Директорії УНР. Відповідно до "Закону про форму влади в Україні", затвердженого Конгресом, ЗУНР було перейменовано у Західну Область Української Народної Республіки (ЗО УНР). Остаточна ратифікація Акту злуки мала бути здійснена майбутніми Українськими Установчими зборами, скликаними з території всієї України (до речі вони так і не відбулися). До того часу ЗО УНР зберігала свою автономію, залишалася зі своїми окремими законодавчими, адміністративно-виконавчими органами влади. Тому в історичній літературі вживається назва ЗУНР і лише зрідка – ЗО УНР

Однак злука ЗУНР і УНР мала скоріше декларативний, символічний ніж державо-правовий характер і до справжнього об'єднання справа не дійшла, оскільки і ЗУНР і УНР втрачали у цей час позицію за позицією, територію за територією. Сторони, що об'єднувалися, не мали достатньої кількості державотворчих сил, щоб вистояти в складних тогочасних умовах.

До того ж надто полярним виявилось політико-ментальне середовище в цих регіонах. Відносини між урядами УНР і ЗУНР ускладнювала й міжпартійна боротьба. Якщо до складу Ради народних комісарів УНР переважно входили представники соціалістичних партій, то в уряді ЗУНР більшість мали члени ліберально-поміркованої національно-демократичної партії. Не сприяли об'єднанню і чвари лідерів обох державних утворень. Так, після оголошення Є. Петрушевича диктатором ЗУНР, Директорія, не визнавши законність цього акта, вивела його зі свого складу.

Серйозні розбіжності були викликані й різними зовнішньо–політичними пріоритетами. Як зраду сприйняли галичани переговори С. Петлюри з Польщею. Наприкінці 1919 р. президент ЗУНР Є. Петрушевич Акт злуки денонсував.

*Розв'язання економічних
та соціально–політичних
проблем*

В умовах кількарічної воєнної розрухи уряд ЗУНР особливу увагу приділяв подоланню глибокої кризи економіки. У зв'язку з цим запроваджувалася державна монополія на продаж зерна, продуктів харчування та товари першої необхідності. Відбудовувався залізничний транспорт. Було введено власну валюту – гривні і карбованці. Друкувались цінні папери. Водночас в обігу зберігалися і австрійські крони. Але грошей постійно не вистачало, навіть нерегулярно виплачувалася заробітна плата робітникам і службовцям. Власті так і не змогли взяти під контроль нафтовидобуток, хоч і заборонили вивіз нафти, оскільки більшість розробок належала іноземному капіталу.

Вирішувалися питання охорони здоров'я. Відкривалися лікарні, поліклініки, аптеки. Бідноті ліки відпускалися безкоштовно або за пільговими цінами. Проводилася боротьба з епідеміями, особливо тифу.

Розв'язуючи проблеми державного будівництва Лютнева (1919 р.) сесія УН Ради ухвалила закони “Про основи шкільництва” (від 13 лютого) і “Про мову” (від 15 лютого). Згідно з першим законом було розпочато перебудову народної освіти. Школи оголошувалися державними, а вчителів – державними службовцями. За рішенням освітніх органів дозволялося засновувати приватні школи. Основною мовою в усіх державних школах стала українська, але за національними меншинами визнавалось право “на школу рідною мовою”. Другий закон утверджував державність української мови. Водночас національним меншинам дозволялось користуватися своєю рідною мовою у взаємовідносинах “з державними властями та урядами, публічними інституціями й державними підприємствами”.

8 квітня 1919 р. було схвалено закон “Про право громадянства Західної області УНР і правовий статус чужоземців”. Кожна людина, яка в день проголошення закону мала право належності до якої–небудь міської або селянської общини, вважалася громадянином УНР (ЗУНР на той час входила до складу УНР). Особи інших національностей до 20 травня мали заявити, чи хочуть вони стати громадянами держави. Якщо вони цього не зробили, то вважалися чужинцями і за бажанням могли виїхати з України.

Найгострішою із соціально–економічних проблем була аграрна. Малоземельне і безземельне селянство становило у Галичині 80 % усіх селянських господарств, а поміщики володіли 37 % усіх земель. Маса висловлювала невдоволення невирішеністю земельного питання. Протести надходили звідусіль. Почастішали напади селян на магнатські фільварки та самочинне захоплення поміщицької землі. Керівництво ЗУНР не могло відмовчуватися. Адже селяни становили абсолютну більшість солдатів, які зі зброєю в руках захищали Західну Україну.

У відповідь на революційні вимоги селянства УН Рада створила спеціальну комісію для опрацювання земельного закону. Він був прийнятий 14 квітня 1919 р. Оприлюднили його 8 травня.

Згідно з законом поміщицькі, монастирські, церковні землі, а також землі різних установ націоналізувалися. Вони переходили у так званій “земельний фонд” держави, якій розподілявся обласними, повітовими і громадськими комісіями. Розподіл землі відкладався на невизначений строк. Стаття 18 закону окремо передбачала, що “наділення землею не може бути розпочато до закінчення війни і повернення жовнірів і полонених додому”. Отже, фактично йшлося про зволікання земельної реформи.

До того ж тим, хто не бажав очікувати довгі роки, а з огляду на війну взагалі міг не дочекатися омріяної годувальниці, закон загрожував карами. Стаття 21 закону надавала адміністративним властям право ув’язнувати на 6 місяців, а також додатково штрафувати на суму до 10 тисяч крон за “самовільне захоплення землі”.

Земельний закон суперечив інтересам абсолютної більшості населення. В день його прийняття – 14 квітня 1919 р. – в одному з великих промислових центрів, Дрогобичі, спалахнуло робітниче повстання, яке знайшло підтримку навколишніх селян. Проходячи під радянськими гаслами, воно було прямим викликом урядові ЗУНР. Тим–то негайно мобілізовані сили жандармерії при підтримці війська вже наступного дня придушили виступ.

Соціальні конфлікти на селі мали місце і в подальшому. Сільська біднота, розчарована земельним законом, вдавалася до самочинств, захоплювала і розподіляла поміщицькі землі. У відповідь власті застосовували репресії, використовуючи жандармів і навіть війська.

Нічого суттєвого не було зроблено і в інтересах робітників. Недарма 25 квітня 1919 р. С. Петлюра телеграфував до Станіслава: “Маю цілком певні повідомлення про неспокій у військах і серед населення на ґрунті невдоволення політикою Державного секретаріату в соціальних питаннях, і особливо земельних. Це може скінчитися катастрофою і розвитком більшовизму, тим більше, що більшовики вживають заходів до того”.

<p><i>Українська галицька армія</i></p>

Створення національних збройних сил було однією з найважливіших ділянок розбудови молодої держави. Най шкороше вирішення цієї проблеми обумовлювалося тим, що з перших днів свого існування ЗУНР стала об’єктом іноземної агресії. Від захисту власної території залежала сама можливість вирішення всіх інших питань.

На початку листопада 1918 р. УН Рада звернулася до січових стрільців та солдат і офіцерів інших західноукраїнських військових формувань з закликом стати на захист рідного краю, а до цивільного населення – вступати добровольцями в армію. Військову відбудову підтримало все галицьке суспільство. Наплив добровольців був великий.

У середині листопада розпорядженням секретарства військових справ серед українського населення оголошується мобілізація. Було розроблено текст військової присяги, форма одягу, відзнаки, взято на облік усе військове майно, озброєння, спорядження.

Спочатку в створену Українську галицьку армію (УГА) входило 12 бригад, 11 з яких мали місцеве походження – Коломийська, Бережанська, Золочівська, Сокальська, Равська, Львівська і т.д. У другій половині 1918 р. УГА налічувала 25 тисяч чоловік. За браком вищого українського офіцерського складу командування УГА та військова старшина переважно складалось з колишніх генералів і офіцерів австро–угорської армії.

У грудні 1918 р., за рекомендацією уряду УНР, командувачем (начальним вождем) УГА став генерал – наддніпрянець М. Омелянович–Павленко, а начальником Генерального штабу призначено полковника російської армії С. Мишковського. Під безпосереднім керівництвом нового командування у грудні – січні було проведено докорінну реорганізацію війська, створено, по–суті, нову армію з чіткою структурою. У складі УГА були створені три корпуси по чотири бригади у кожному. Бригади поділялися на два полки, полк – на три курені. При кожній бригаді був полк артилерії, кінні сотні, технічна сотня, сотня зв'язку, саперні підрозділи та ін. У структуру УГА також входили: льотна частина, санітарна, ветеринарна, інтендантська служби, судова система, військове духівництво. Реорганізована УГА у середині 1919 р. налічувала у своїх лавах майже 70 тисяч осіб. Через півроку вона досягла 100–тисячної чисельності.

***Зовнішньополітична
орієнтація та війна з
Польщею***

З перших днів свого існування ЗУНР проводила активну зовнішньополітичну діяльність. Представництва республіки діяли в США, Канаді, Франції, Німеччині, Англії, Аргентині та Бразилії, де інформували власті цих країн про ново строєну державу, домагаючись її офіційного визнання і допомоги.

На один із найбільш важливих вузлів міжнародних відносин кінця 1918 р. перетворилася боротьба за Львів, яка згодом переросла у війну між Східною Галичиною і Польщею. Фактично доля ЗУНР залежала від подій на польсько–українському фронті.

До того ж реалії повоєнного часу були такими, що все вирішували держави Антанти й США. Саме їм, як країнам переможцям у другій світовій війни, належала провідна роль у визначенні долі західноукраїнських земель. Антанта у конфлікті ЗУНР із Польщею підтримала останню у її прагненнях заволодіти Східною Галичиною. Тодішній світ загалом не передбачав утворення західноукраїнської держави. Франція розглядала національний рух у Східній Галичині як німецьку інтригу, США територію Західної України з погляду “доцільності і практичних міркувань” планували віддати Польщі.

Не гаяла часу і польська дипломатія. Польські політики наполегливо готувалися відновити Річ Посполиту і узаконити свої права на Східну Галичину. Вони намагалися показати західним державам, що ця територія є історично польською, а український народ – етнографічна група польського народу. Польські кола не грабували нічим, щоб очорнити в очах Заходу український визвольний рух та його державницькі цілі. Українці зображались не інакше як “варварською ордою”, що грабує і мордує польське мирне населення.

18 січня 1919 р. у Парижі розпочала роботу міжнародна мирна конференція. Вона була скликана Антантою для розробки та підписання мирних договорів з державами, які потерпіли поразку у першій світовій війні. Помітне місце в діяльності конференції посіла проблема західноукраїнських земель. УН Рада направила до Парижу свою делегацію.

Для того, щоб підняти престиж делегації ЗУНР, Є. Петрушевич поставив перед УГА завдання якнайшвидше повернути Львів. З цією метою галицькі частини двічі (27 грудня 1918 р. – 2 січня 1919 р. та 11 – 12 січня 1919 р.) штурмували столицю Східної Галичини, але безуспішно. Не вдався й січневий похід УГА з метою звільнення Закарпаття.

15 лютого 1919 р. УГА, враховуючи досвід попередніх боїв, розпочала так звану Вовчухівську військову операцію, в ході якої передбачалося здобуття Львова, визволення Перемишля та вихід на лінію річки Сян.

Успішний початок цієї операції був перерваний втручанням у польсько–український конфлікт комісії Антанти, що прибула у Галичину 22 лютого. Комі-

сія діяла явно у пропольському дусі. Вона запропонувала воюючим сторонам укласти перемир'я і таку демаркаційну лінію цього перемир'я, яка цілком влаштувала польську сторону (до Польщі відходило фактично 40 % території Східної Галичини, включаючи Львів та Дрогобицько–Бориславський нафтовий басейн). Українці не погодилися з цією пропозицією. Війна тривала. 4 квітня прибула ще одна комісія Антанти, яка запропонувала прийнятніші для українців умови перемир'я. Під контролем ЗУНР залишався Дрогобицький повіт. Але саме це положення не влаштувало вже поляків. Таким чином спроба замирення при посередництві Антанти закінчилася невдачею.

У квітні 1919 р. керівники Паризької конференції ухвалили рішення перекинути сформовану у Франції 80-тисячну армію генерала Й. Галлера до Польщі. Ця армія складалася з військовополонених поляків, які в роки першої світової війни воювали на Західному фронті у складі німецьких військ. Польські власті у травні відправили армію Й. Галлера в Галичину.

Загострення ситуації на польсько – українському фронті примусило лідерів ЗУНР розглядати можливість союзу з Чехословаччиною. У другій половині травня 1919 р. уряд С. Голубовича обговорював проект утворення федерації з нею. Водночас до Парижу було відправлено листа, в якому уряд ЗУНР прохав Верховну Раду Антанти надати Чехословаччині мандат на зайняття території Галичини, доки не буде вирішене питання про кордон між Польщею і Західною Україною. Однак плани Ради чотирьох великих держав були іншими. 25 червня 1919 р. вона прийняла рішення про зайняття Галичини збройними силами Польщі, оскільки українці, ще “не дозріли до автономії”.

Але ще до того – 14 червня – прекрасно екіпірована Антантою армія Й. Галлера (400 кулеметів, 180 гармат) перейшла в загальний наступ в Галичині й на Волині. Тоді ж за порадою Франції із загарбаної вже Буковини на територію ЗУНР вторглися румунські війська, захопивши все Покуття. УГА при підтримки місцевого населення чинила запеклий опір збройним силам противника. Однак сили були нерівними. Та й загальне політичне становище складалося вкрай несприятливо. Під потужними ударами ворога дедалі більше слабнучи УГА встоя-

ти вже не могла. 16–18 липня її ар'єргардні частини переправились за Збруч, на територію, яку контролювали війська Директорії. Ще раніше до Кам'янця – Подільського перебрався уряд ЗУНР. Проіснувавши більше восьми місяців ЗУНР впала.

УГА спочатку була використана Директорією у боротьбі з армією А. Денікіна. Але 6 листопада 1919 р. її командування, всупереч С. Петлюрі, підписало договір, згідно з яким УГА приєднувалося до війська А. Денікіна. У лютому 1920 р. залишки розгромлених Червоною армією частин УГА перейшли на бік радянської влади. З них було сформовано три бригади Червоної української галицької армії (ЧУГА). В квітні 1920 р. дві галицькі бригади знову перейшли на сторону петлюрівської армії, а невдовзі вони були роззброєні та інтерновані польськими властями. Ті ж галичани, що залишилися у Червоної армії, згодом були відправлені у табори та тюрми.

Власті ЗУНР, переконавшись в бажанні С. Петлюри укласти договір з Польщею ціною відмови від західноукраїнських земель на користь Польщі, залишили Україну, перебравшись до Відня. У столиці Австрії Є. Петрушевич та його команда утворили 25 липня 1920 р. “Уряд Диктатора ЗУНР” та інші органи – військову канцелярію і інформаційну службу.

Емігрантські діячі ЗУНР діяли досить енергійно. Втративши територію, вони шукали міжнародної підтримки, хапаючись за будь–які способи здобути її знову. Велися переговори з російськими білоемігрантами, урядами радянської Росії та України, Італії, Ватикану тощо. Вживалися заходи до залучення до західноукраїнської справи діаспори в Канаді й США. Ними навіть було розроблено і подано до Ліги Націй у 1921 р. проект конституції майбутньої Галицької республіки. Але після того, як 15 березня 1923 р. конференція послів Антанти у Парижі своїм рішенням узаконила панування Польщі у Галичині емігрантський уряд ЗУНР, опублікувавши антиокупаційний маніфест, самоліквідувався.

§ 5. ПОЛІТИКА РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ В УКРАЇНІ У 1919 – 1920 рр. ЗАВЕРШЕННЯ НАЦІОНАЛЬНО–ДЕМОКРАТИЧНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ, ЇЇ ПІДСУМКИ ТА УРОКИ.

Відновлення радянської влади в Україні

Відразу ж після падіння радянської влади в Україні навесні 1918 р., більшовики почали наполегливу роботу по її відновленню. Ще 18 квітня 1918 р. у Таганрозі, куди евакуювалися вищі радянські державні органи було утворено Бюро для керівництва повстанською боротьбою в тилу окупантів (Повстанбюро) у складі дев'яти чоловік на чолі з М. Скрипником.

Влітку 1918 р. в Україні інтенсивно формувалися повстанські загони, характеризовані в гетьманських документах як “більшовицькі банди”. Вони дедалі частіше зов'язували бої з окупантами та державною вартою. Для здійснення керівництва повстанським рухом I з'їзд КП(б)У (5–12 липня 1918 р.) створив Центральний військово – революційний комітет (ЦВРК), який 5 серпня 1918 р. видав “Наказ № 1” про початок загального повстання в Україні. Однак, розгорнувшись лише в окремих місцевостях Чернігівщини, воно було придушене німецькими військами.

Частина повстанських загонів змушена була відійти до “нейтральної зони”, яка з 4 травня 1918 р. розділяла радянську Росію та Українську державу. Ця зона стала місцем, де, відповідно до наказу ЦВРК від 22 вересня, розпочалося формування перших українських повстанських дивізій.

Проте без підтримки Москви про широкий виступ не могло бути й мови. Тож 11 листопада 1918 р. Рада народних комісарів РСФРР дала директиву Реввійськраді республіки в десятиденний строк підготувати війська для походу в Україну. 17 листопада за спільним рішенням ЦК РКП(б) і Рад наркому РСФРР було створено Реввійськграду групи військ курського напрямку (тобто фактично Українського фронту) в складі В. Антонова–Овсієнко, В. Затонського і Й. Сталіна. Реввійськграда розробила воєнно–стратегічний план бойових дій, займалася

укомплектуванням фронту військами. ЦК РКП(б) направила на допомогу більшовикам України кілька груп партійних, радянських і військових працівників.

28 листопада 1918 р. за рішенням ЦК КП(б)У був сформований Тимчасовий робітничо–селянський уряд України, на чолі з Г. П’ятаковим. ЦВРК припинив свою діяльність. Підписаний того ж дня членами уряду Маніфест проголошував ліквідацію гетьманського режиму й закликав трудящих до відновлення радянської влади на території України.

На початку грудня 1918 р. українські повстанські дивізії розпочали бойові дії за відновлення в Україні влади Рад. Армія Директорії не могла протидіяти більшовицької навали. Чимало повстанських загонів (зокрема Н. Махна, М. Григор’єва) влились до лав Червоної армії.

Взимку 1919 р. радянська влада була відновлена на переважній території України, яка 6 січня згідно з декретом Тимчасового робітничо–селянського уряду дістала назву “Українська Соціалістична Радянська Республіка” (УСРР).

Розвиваючи успіх, Червона армія до травня 1919 р. взяла під свій контроль чи не всю територію України в межах колишньої Російської імперії.

***Прийняття
першої Конституції УСРР***

Юридичне оформлення радянської державності в Україні відбулося 10 березня 1919 р., коли III Всеукраїнський з’їзд Рад (6–10 березня 1919р.) прийняв першу Конституцію УСРР.

Напередодні питання про Конституцію УСРР було розглянуто на III з’їзді КП(б)У (1–6 березня 1919 р.), який, виходячи з ідентичності державного і суспільного ладу, спільності завдань, що стояли перед РСФРР і УСРР рекомендував взяти за основу Конституції радянської України Конституцію РСФРР, внівши до неї деякі зміни з урахуванням місцевих умов.

При розгляді проекту Конституції УСРР на III Всеукраїнському з’їзді Рад, проти нього виступили ліві есери. Вони, зокрема, заперечували проти фіксування в Конституції того, що УСРР є республікою диктатури пролетаріату. Та з’їзд відкинув їх домагання. На думку більшості делегатів з’їзду зміст вимог лівих есерів зводив до ліквідації радянської влади.

Однак реалії того часу були такі, що чисельність промислових робітників на території колишньої Російської імперії не перевищувала 800 тис. осіб. Робітничий клас не міг відігравати вирішальної ролі у політичному житті країни. Тому диктатура пролетаріату, яку проголошували більшовики була фікцією. Насправді це була диктатура більшовицької партії.

У першому розділі Конституції УСРР 1919 р. проголошувалося, що “Українська Соціалістична Радянська Республіка є організація диктатури працюючих і експлуатованих мас – пролетаріату та найбіднішого селянства над їх віковичними гнобителями і експлуаторами – капіталістами та поміщиками”. Визначалися основні завдання диктатури пролетаріату – здійснення переходу від експлуаторського ладу до соціалістичного суспільства. У Конституції було зафіксовано цілковиту солідарність УСРР з існуючими радянськими республіками та її прагнення “вступити з ними в найтісніше політичне об’єднання”.

Найвищим органом влади Конституція оголосила Всеукраїнський з’їзд Рад, а в період між з’їздами Всеукраїнський Центральний Виконавчий Комітет Рад (ВУЦВК), який утворювався з’їздом і звітував перед ним. ВУЦВК формував уряд – Раду Народних Комісарів України (РНК УСРР). В організації та діяльності Всеукраїнських з’їздів Рад, ВУЦВК і РНК УСРР не було поділу на гілки влади. Навіть РНК УСРР мав право видавати закони. Це було явно не демократичне рішення.

Конституція закріплювала організацію радянської влади на місцях. Її органами були міські та сільські Ради робітничих, селянських та червоноармійських депутатів й обрані ними виконкоми, а також губернські, повітові та волосні з’їзди Рад та їх виконкоми. Найважливішим завданням місцевих Рад було проведення в життя рішень центральних органів влади і управління.

Згідно з Конституції УСРР 1919 р. виборче право надавалося всім трудящим (незалежно від їхнього віросповідання, національності, освіти, осілості тощо), які на день виборів досягли 18 років. Усі експлуаторські елементи та особи, що жили з нетрудових доходів, позбавлялись виборчих прав.

***Будівництво радянських
органів влади***

Радянське будівництво в Україні почалося ще до прийняття першої Конституції УРСР. Воно здійснювалося в складних умовах воєнного часу. В

міру поширення радянської влади на територію України ліквідувався апарат управління, що залишився від гетьманщини і Директорії, і створювався радянський державний апарат.

В кінці листопада 1918 р. Тимчасовий робітничо–селянський уряд видав декрет “Про організацію влади на місцях”. Перш за все у ньому зазначалося, що радянська влада в Україні відновлюватиметься з урахуванням досвіду державного будівництва в РСФРР. Декрет вимагав створення у містах і селищах України тимчасових надзвичайних органів влади – воєнно–революційних комітетів, які мали діяти до виборів Рад. Перед ними ставились першочергові завдання: встановлення революційного порядку в місцевостях, боротьба з залишками контрреволюції та всебічна допомога Червоної армії.

17 січня 1919 р. радянський уряд прийняв Тимчасове положення про утворення волосних і сільських комітетів бідноти. Йшлося про те, що там, де немає ревкомів, уся повнота влади на селі тимчасове належить комбідам. Увесь сільськогосподарський реманент, взятий на облік у поміщицьких маєтках, передавався ком бідам з тим, щоб вони розпорядили його серед бідноти для використання на сільськогосподарських роботах. В загалі ж комбіді були покликані внести розкол у найчисленнішу верству суспільства – селянство, ізолювати заможних селян і цим сприяти реалізації більшовицьких планів.

Формування ревкомів і комбідів було прерогативою більшовицької партії. Широкі трудящі маси не могли контролювати їхньої діяльності. Ці надзвичайні органи були опорними пунктами більшовиків, які цементували диктаторський режим в Україні.

29 січня 1919 р. Тимчасовий робітничо – селянський уряд України було реорганізовано і значно розширено. Його відділи були перетворені в народні комісаріати (наркомати), завідуючі відділами почали називатися народними комісарами (наркомами), а Тимчасовий робітничо–селянський уряд – Радою Народ-

них Комісарів України. За пропозицією В. Леніна уряд очолив Х. Раковський, він же обійняв посаду наркома закордонних справ. До складу реорганізованого уряду входили: Е. Квірінг – голова Ради народного господарства України, М. Подвойський – нарком військових справ, Артем (Ф. Сергєєв) – нарком радянської пропаганди, К. Ворошилов – нарком внутрішніх справ, В. Затонський – нарком освіти, М. Мещеряков – нарком землеробства, О. Хмельницький – нарком юстиції, О. Шліхтер – нарком продовольства, Б. Магідов – нарком праці, Ф. Земіт – нарком фінансів, П. Жарко – нарком шляхів, П. Тутишкін – нарком охорони здоров'я, М. Скрипник – голова Верховної соціалістичної інспекції і народний комісар державного контролю, В. Антонов–Овсієнко – командуючий військами УСРР. В уряд входили також члени Реввійськради Ю. Коцюбинський і Ю. Щаденко.

Напередодні – 28 січня – була оприлюднена Декларація уряду, яка в розгорнутої формі містила програму його діяльності. Основне завдання полягало в тому, щоб “довести соціалістичну революцію до кінця, відновлюючи повсюдно владу Рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів”. В соціально–економічній сфері більшовики вважали за необхідне визволити трудящих із–під гніту експлуатації шляхом націоналізації промисловості, вироблення всеохоплюючого законодавства з охорони праці, страхування й пенсійного забезпечення робітників. Проголошувалася ліквідація поміщицького, куркульського й монастирського землеволодіння. Передбачалось також реорганізувати шкільну та позашкільну освіту, створити єдину трудову школу. Уряд оголосив за необхідне об'єднання УСРР з РСФРР “на основі соціалістичної федерації”.

Важливе значення для конституювання державних органів мав III Всеукраїнський з'їзд Рад. Крім прийняття першої Конституції УСРР, на ньому було обрано Всеукраїнський Центральний Виконавчий Комітет (ВУЦВК) у складі 99 членів (89 комуністів та 10 українських есерів (боротьбистів) і 10 кандидатів. 14 березня на сесії ВУЦВК його головою був обраний Г. Петровський, членами президії – К. Ворошилов, В. Затонський, С. Косіор, О. Хмельницький.

Навесні 1919 р. влада в УСРР в основному була організована відповідно до Конституції. Практично повсюдно пройшов перехід влади до Рад. Однак у прифронтових районах, та в місцевостях, де особливо сильним був опір опозиції продовжували діяти надзвичайні органи влади – ревкоми. Навіть там, де Ради обиралися, цей процес здійснювався під контролем ревкомів, які визначали кандидатів у депутати, блокували висунення кандидатів на багатопартійній основі, контролювали процес виборів тощо. Усього до літа 1919 р. було обрано 10 губернських, 95 повітових, 1816 волосних та 14143 сільських виконкомів.

З наступом військ А. Денікіна органи влади та управління УСРР були перебудовані відповідно до воєнних умов. 30 квітня 1919 р. постановою ВУЦВК було створено надзвичайний орган влади – Рада робітничо–селянської оборони України. Очолив Раду голова РНК УСРР Вона підпорядковувалася ВУЦВК і була наділена всією повнотою влади в республіці. Її постанови були обов'язковими для всіх центральних і місцевих відомств та установ, для всіх громадян. Комітети оборони формувалися майже в усіх губернських центрах. 28 вересня 1919 р., у зв'язку з загарбанням території України денікінцями, Президія Ради оборони ухвалила рішення про евакуацію РНК УСРР до РСФРР і припинила своє існування.

Наприкінці 1919 р., після розгрому Червоної армією білогвардійців і військ Директорії, розпочалося відновлення в Україні органів радянської влади. Конкретна програма діяльності КП(б)У, а також заходи щодо зміцнення “диктатури пролетаріату й союзу робітничого класу з трудящим селянством” були визначені у прийнятій 29 листопада 1919 р. резолюції ЦК РКП(б) “Про Радянську владу на Україні”.

Відбудова радянської влади в Україні почалася із створення надзвичайних органів влади – ревкомів. 11 грудня 1919 р. постановою ВУЦВК і РНК УСРР був організований тимчасовий найвищий надзвичайний орган радянської влади – Всеукраїнський революційний комітет (Всеукрревком). До його складу увійшли Г. Петровський, В. Затонський, Д. Мануїльський. Були створені також губернські, волосні, сільські і селищні ревкоми.

Всеукрревком анулював усі закони і розпорядження, видані білогвардійськими органами влади, поновив чинність Конституції УСРР, постанов і декретів, виданих ВУЦВК і РНК УСРР до наступу білогвардійців. Він розгорнув велику роботу по наданню допомоги Червоній армії, відновленню і зміцненню органів радянської влади на місцях.

В середині лютого 1920 р., коли більша частина території України була визволена від білогвардійців, стало можливим відновлення постійних, передбачених Конституцією УСРР органів радянської влади. Поновили свою діяльність ВУЦВК і РНК УСРР. 19 лютого 1920 р. Всеукрревком склав свої повноваження. Ліквідовувалися ревкоми і на місцях.

25 лютого 1920 р. ВУЦВК прийняла рішення про проведення виборів до Рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів. На травень 1920 р. були обрані всі виконкоми губернських і міських Рад, 2 тис. волосних виконкомів і майже 15 тис. сільських Рад. Застосовуючи різні форми тиску на виборців, більшовики забезпечили собі перемогу. У середньому по Україні в повітових виконкомках члени КП(б)У становили понад 70 % обраних депутатів, у губернських – близько 85 %.

Навесні IV конференція КП(б)У (17–23 березня 1920 р.) прийняла рішення про створення комітетів незаможних селян (КНС). До цього на початку року у багатьох селах відновлювалися комбідни. КНС створювалися на підставі закону ВУЦВК від 9 травня 1920 р. Нові організації помітно відрізнялися від комбіднів. Вони мали захищати інтереси не тільки бідноти, а й середнього селянства. Відповідно змінювався і склад КНС. До участі в них залучалися не лише бідняки, а й середняки. Дещо іншими стали їх функції. Якщо комбідни наділялися правами органів державної влади, то на КНС покладалися завдання “сприяти сільським Радам і волосним виконкомам в проведенні заходів радянської влади, зокрема тих, що стосуються інтересів бідноти і середняків”. Масова організація КНС розпочалася в червні – липні 1920 р. На 1 листопада 1920 р. в УСРР було створено 10 799 КНС.

До літа 1920 р. більшовики усунули з політичної арени всі інші партії і КП(б)У перетворилася на монопольну державну структуру. Рішення Політбюро ЦК КП(б)У завжди передували ухвалам ВУЦВК і РНК УСРР. Відбулася підміна виборних органів апаратними структурами більшовицької партії.

ВУНК

За рішенням Тимчасового робітничо–селянського уряду України від 3 грудня 1918 р. було створено Всеукраїнську надзвичайну комісію по боротьбі з контрреволюцією спекуляцією та службовими злочинами (ВУНК) – спеціальний орган боротьби насамперед з політичними супротивниками. ВУНК формувалася під керівництвом ЦК РКП(б), ЦК КП(б)У за зразком Всеросійської надзвичайної комісії по боротьбі з контрреволюцією і саботажем (ВЧК). Спочатку ВУНК очолював І. Шварц, а з березня 1919 р. – М. Лацис.

Відповідно до затвердженого ВУЦВК “Положення про Всеукраїнську та місцеві надзвичайні комісії від 30 травня 1919 р. на ВУНК покладалася боротьба з контрреволюцією, шпигунством і бандитизмом на всій території радянської України. ВУНК входила до складу Народного Комісаріата внутрішніх справ УСРР на правах відділу, водночас підпорядковуючись безпосередньо РНК УСРР. У процесі формування центрального апарату у складі ВУНК були створені відділи: юридичний, який здійснював розслідування та підготовлював справи до передачі в ревтрибунал; відділ іноземного контролю для боротьби з діяльністю агентів іноземних держав; оперативний відділ, до компетенції якого входило попередження, припинення та розкриття контрреволюційних злочинів.

Згідно з Положенням від 30 травня 1919 р. органи надзвичайних комісій (НК) створювалися при губернських та повітових виконкомах Рад. Голова та члени місцевих НК обиралися і відкликалися виконкомами місцевих Рад. Голова місцевої НК затверджувався ВУНК. При ВУНК і місцевих НК були створені військові частини для боротьби з бандами і контрреволюційними заколотами.

Для посилення централізації та підпорядкованості республіканським органам структур НК при Всеукрревкомі було створено Управління надзвичайних комісій та особливих відділів республіки, перетворене 17 березня 1920 р. у

Центральне управління надзвичайних комісій для боротьби з контрреволюцією, спекуляцією та службовими злочинами (Цупнадком). Начальник Цупнадкому – В. Манцев – підпорядковувався Раднаркому УСРР, тобто був поза системою НКВС. Структура центрального апарату НК доповнювалася новим відділом – для боротьби з контрреволюцією, саботажем та спекуляцією на транспорті. Місцевий апарат НК в Україні з 1920 р. складався з губернських відділів та районних транспортних НК. ВУНКу були підпорядковані військові формування – корпус військ ВУНК, війська внутрішньої охорони, частини особливого призначення (ЧОП).

Безпосередньо керівництво НК здійснювала більшовицька партія. ЦК РКП(б) неодноразово зазначав, що “НК створені, існують та працюють лише як прямі органи партії”. Діяльність ВУНК значною мірою спрямовували керівні органи Всеросійської НК, підпорядковані ЦК РКП(б).

**Радянська
міліція**

Наприкінці 1918 р. декретом Тимчасового робітничо-селянського уряду України “Про організацію влади на місцях” при військово-революційних комітетах створювалися відділи народної міліції. Діючі на громадських засадах, вони проводили боротьбу з грабежами і хуліганством, підтримували революційний порядок на місцях. 5 лютого 1919 р. уряд УСРР ухвалив декрет “Про організацію міліції”. На його підставі передбачалося формування радянської міліції в масштабах республіки на штатній основі. До середини року поступово утворилися спеціалізовані структурні підрозділи міліції – загальна, карний розшук, судово-кримінальна, промислова, залізнична, річкова та морська служби.

У міліції могли служити громадяни, які досягли 21-річного віку, користувалися виборчим правом і мали робітниче або селянське походження. Посади керівного складу могли обіймати особи з відповідальною “політичною” підготовкою, віддані справі пролетарської диктатури.

30 липня 1919 р. у зв’язку з ускладненням воєнного становища Радянської республіки Рада оборони України видала постанову “Про мілітаризацію міліції”.

Згідно з нею 1/3 рядового та 1/5 командного складу міліції по черзі мала перебувати на фронті.

Всю систему міліції очолювало Головне управління радянської робітничо–селянської міліції НКВС УСРР, яке було створено в березні 1920 р. Його начальником було призначено О. Чайковського. На місцях (в губерніях і повітах) створювалися місцеві управління міліції, які знаходилися в подвійному підпорядкуванні: НКВС УСРР та місцевим виконкомом Рад.

***Воєнно–політичний союз
УРСР з РСФРР та іншими
радянськими республіками***

Тотожність суспільно – економічного і політичного ладу радянських республік, які склалися наприкінці 1917 – на початку 1918 рр. посилювали прагнення народів до створення єдиної робітничо – селянської державності, до тісного союзу республік на основі їх рівності і суверенності. Загальне політичне керівництво цим процесом здійснював ЦК РКП(б).

Об'єднавчий рух виявлявся в той час перш за все в пошуках воєнно–політичного єднання, тісного співробітництва у військових справах. З цією метою армії, що існували в кожній радянській республіці, підпорядковувалися єдиному оперативному командуванню – Реввійськраді РСФРР і головнокомандуючому збройними силами РСФРР. У радянських військових з'єднаннях Росії та України діяли єдині статuti – польовий, стройовий, внутрішньої та гарнізонної служби. Таким чином, забезпечувалась єдина воєнна політика, хоч кожна республіка мала свою армію.

Об'єднавчий рух виявлявся в той час перш за все в пошуках воєнно–політичного єднання, тісного співробітництва у військових справах. З цією метою армії, що існували в кожній радянській республіці, підпорядковувалися єдиному оперативному командуванню – Реввійськраді РСФРР і головнокомандуючому збройними силами РСФРР. У радянських військових з'єднаннях Росії та України діяли єдині статuti – польовий, стройовий, внутрішньої та гарнізонної служби. Таким чином, забезпечувалась єдина воєнна політика, хоч кожна республіка мала свою армію.

За ініціативою ЦК РКП(б) Тимчасовий робітничо–селянський уряд УРСР 28 січня 1919 р. висунув пропозицію про об'єднання воєнних зусиль усіх радянських республік, поставивши питання перед радянськими урядами Росії, Латвії, Белорусії, Естляндії та Литви про укладення міцного оборонного союзу. Такі ж побажання висловили й інші республіки.

Між радянськими республіками встановлювалася також і тісне економічне співробітництво. На єдиній основі – радянському карбованці базувалася грошева система республік. Враховуючи велике значення для народного господарства за-

лізничного транспорту 29 січня 1919 р. уряд УСРР прийняв рішення, в якому пропонувалось об'єднати залізниці України і Росії з виділенням українських залізниць в окремі округи.

Важливим свідченням того, що між республіками встановлювалися тісні контакти і зв'язки, було запровадження єдиного громадянства. 13 лютого 1919 р. уряд УСРР прийняв декрет, в якому підкреслювалося: “Громадяни всіх радянських республік (Росія, Литва, Латвія, Естляндія) урівнюються у всіх правах і обов'язках з українськими громадянами”.

Велику роль у розвитку більшовицької інтеграції в Україні відіграв III з'їзд КП(б)У (1 –6 березня 1919 р.). Його постанови знайшли законодавче втілення в рішеннях III Всеукраїнського з'їзда Рад. Він схвалив заходи Тимчасового робітничо–селянського уряду, спрямовані на здійснення військового співробітництва, зближення з радянською Росією та іншими радянськими республіками. У прийнятій з'їздом Конституції УСРР проголошувалося: “Українська Соціалістична Радянська Республіка заявляє про повну свою солідарність з нині існуючими вже Радянськими республіками та про своє рішення вступити з ними у найтісніше політичне об'єднання”.

Вже найближчим часом (26 березня 1919 р.) між радами народного господарства РСФРР і УСРР було укладено угоду про спільність економічної політики, яка передбачала об'єднання товарних фондів і розподіл їх за загальними нормами.

Заходи щодо створення союзу радянських республік постійно були у центрі уваги ЦК РКП(б). Він розглядав пропозиції республік, аналізував стан справ, виробляючи принципи створення найдоцільніших форм єднання республік. 2 квітня 1919 р. політбюро ЦК РКП(б) ухвалило директиви військовому командуванню і ЦК КП(б)У про єдність у галузі військової політики. 4 травня пленум ЦК РКП(б) визнав за необхідне встановити “в галузі військового управління і командування найсуворіше начало єдності організації і суворого централізму”.

19 травня 1919 р. ВУЦВК прийняв постанову “Про об'єднання воєнних сил радянських республік”. В ній говорилося, що “спільність ворога вимагає від ра-

дянських республік спільності боротьби і єдності керівництва нею”. У зв’язку з цим ВУЦВК ухвалив:

“1. Вся збройна боротьба з ворогом радянських республік повинна бути об’єднана у всіх існуючих радянських республіках.

2. Всі матеріальні засоби, необхідні для ведення цієї боротьби, повинні бути зосереджені навколо спільного для всіх республік центру.

Виходячи з цього, ЦВК Рад України доручає своїй Президії звернутися до ЦВК усіх радянських республік з пропозицією виробити конкретні форми організації єдиного фронту революційної боротьби”.

Ці положення підтримали всі радянські республіки.

Остаточна форма союзу республік була визначена на засіданні Політбюро ЦК РКП(б) за участю представників комуністичних партій радянських республік, яке відбулося 1 червня 1919 р. Того ж дня відкрилася сесія ВЦВК. В її роботі взяли участь представники України, Латвії, Литви і Білорусії. Сесія прийняла декрет “Про об’єднання Радянських соціалістичних республік: Росії, України, Литви, Латвії, Білорусії для боротьби зі світовим імперіалізмом”, де говорилося: “Стоячи цілком на ґрунті визнання незалежності, свободи й самовизначення трудящих мас України, Латвії, Литви, Білорусії і Криму і виходячи як з резолюції Українського Центрального Виконавчого Комітету, що була прийнята на засіданні 19 травня 1919 р., так і пропозиції радянських урядів Латвії, Литви, Білорусії, Всеросійський Виконавчий Комітет Рад визнає необхідним провести тісне об’єднання: 1) військової організації і військового командування, 2) Рад народного господарства, 3) залізничного управління й господарства, 4) фінансової і 5) комісаріатів праці радянських соціалістичних республік Росії, України, Латвії, Литви, Білорусії та Криму з тим, щоб керівництво цими галузями народного життя було зосереджено в руках єдиних колегій”.

Необхідно зауважити, що, згідно з декретом від 1 червня, державна форма об’єднання радянських республік передбачала особливе становище низки органів РСФРР, які мали виконувати одночасно функції органів влади і управління РСФРР та усього воєнно–політичного союзу радянських республік.

14 червня 1919 р. ВУЦВК обговорив декрет ВЦВК про створення воєнно–політичного союзу радянських республік, схвалив його і дав вказівку про негайне проведення його в життя. Однак влітку 1919 р. повною мірою здійснити це не вдалося через загарбання України військами А. Денікіна.

21 грудня 1919 р., після перемоги над білогвардійцями, Всеукраєвком у зверненні до робітників і селян України підтвердив договір про воєнно–політичний союз. В прийнятій 27 січня 1920 р. постанові Всеукраєвкому “Про об’єднання діяльності УСРР та РСФРР” зазначалося, що на розвиток угоди від 1 червня 1919 р. усі декрети та постанови УСРР, які стосуються органів влади і підвідомчих установ, пов’язаних з цією угодою, анулюються і замінюються декретами РСФРР.

В одностайно прийнятій резолюції “Про державні відносини між УСРР і РСФРР” підтвердив угоду від 1 червня 1919 р. і IV Всеукраїнський з’їзд Рад (16–20 травня 1920 р.). З’їзд доручив ЦВК Рад України “провадити й надалі ту саму політику найтіснішого зближення”.

**Запровадження
“воєнного комунізму”** З приходом більшовиків до влади в Україні поступово втілювалась в життя політика “воєнного комунізму”. Вона була запозичена з практики радянської Росії, де її почали проводити з другої половини 1918 р. Прикметною ознакою цієї політики була сувора централізація політичного й економічного життя країни.

Політика “воєнного комунізму” включала: прискорену націоналізацію промисловості; згортання товарно–грошових відносин; заборону свободи торгівлі; запровадження карткової системи розподілу продуктів; мілітаризацію народного господарства; встановлення державного контролю за виробництвом; введення продовольчої розкладки. “Воєнний комунізм”, як модель державного регулювання економіки, мав подвійну природу. З одного боку, надзвичайні соціально–економічні заходи були викликані умовами громадянської війни, з іншого – його реалізація на практиці стала спробою переходу від буржуазної формації до комуністичної.

Комуністичні перетворення негативно позначилися на становищі в економічній сфері. Націоналізація, що відбувалася під гаслами переходу від капіталістичного до соціалістичного способу виробництва, розладнала підірваний світовою війною ринковий механізм, ліквідувала приватну ініціативу, звела до мінімуму товарно–грошові відносини. Перестали діяти економічні закони. Промислові товари й речі широкого вжитку практично зникли з ринку.

Стержнем політики “воєнного комунізму” була продрозкладка. Її запровадження в Україні санкціонував ЦК РКП(б) в січні 1919 р. Передбачалося вилучити продовольство за твердими цінами. Однак обвальна інфляція не сприяла цьому. Селяни не бажали віддавати продовольства за безцінь. Тому декретом РНК УСРР від 12 квітня 1919 р. було запроваджено продовольчу диктатуру, що означало перехід до примусових методів заготівлі хліба. В села України стали прибувати так звані продовольчі загони (на початку липня 1919 р. в Україні діяло 46 таких загонів, що налічували у своїх лавах 1500 осіб).

Селянство ігнорувало вимоги заготівельних загонів, чинило збройний опір спробам силою забирати продовольство. Фактично в Україні розпочалася селянська війна, яку офіційна більшовицька пропаганда називала “куркульським бандитизмом”. Хвиля народного гніву наростала: якщо у квітні відбулося 98 антибільшовицьких виступів, то в червні–липні – вже 328. Повстанський рух суттєво знесилив радянську владу в Україні, що стало особливо помітним на тлі посилення білогвардійської армії А. Денікіна., яка наприкінці літа 1919 р. окупувала майже всю Україну.

Після розгрому денікінської армії і відновлення радянської влади в Україні знову стали практикуватися “воєнно–комуністичні” методи господарювання. Втретє розгорнулася націоналізація підприємств. РНК УСРР свідомо згортав товарно–грошові відносини. Водночас застосовувалися позаекономічні методи впливу. Так, у січні 1920 р. було створено Українську трудову армію, бійці якої працювали на підприємствах. Мілітаризація праці, її примусовий характер вели до розвалу економіки. Саме це змусило більшовиків визнати провал політики “воєнного комунізму”, підштовхнуло їх на певні поступки, особливо селянам.

Послаблення тиску “воєнного комунізму” привело до того, що селяни припинили активну боротьбу проти більшовиків. Громадянська війна пішла на спад.

**Військове
будівництво**

Створення регулярної Української радянської армії розпочалося в вересні 1918 р., коли в Україні ще панували австро – німецькі окупанти. Визнаючи умови успішної боротьби за відновлення радянської влади в Україні, пленум ЦК КП(б)У, що відбувся 8–9 вересня 1918 р. у м. Орлі підкреслив необхідність для цього “солідних, добре споряджених ударних груп”. Виконуючи рішення ЦК КП(б)У, ЦВРК видав наказ про зведення всіх повстанських загонів, що перебували в “нейтральній зоні” в дві дивізії, які мали стати ядром майбутньої Червоної армії радянської України.

У формуванні радянських повстанських дивізій активну участь взяли Артем (Ф. Сергеев), В. Боженко, А. Бубнов, В. Довнар–Запольський, Ю. Коцюбинський, М. Кропив’янський, І. Локатош, В. Примаков, Т. Черняк, М. Щорс та інші.

Завдяки допомозі радянської Росії кваліфікованими військовими спеціалістами, політпрацівниками, зброєю, боєприпасами та іншим військовим спорядженням уже в перших числах жовтня 1–ша Українська повстанська дивізія в складі чотирьох полків була в основному сформована, а на кінець місяця закінчилось і формування 2–ї дивізії, що також мала чотири полки.

17 листопада за рішенням ЦК РКП(б) і РНК РСФРР на базі сформованих двох українських повстанських дивізій та частини військ прикордонної охорони РСФРР була створена група військ курського напрямку під командуванням В. Антонова–Овсієнка.

28 листопада 1918 р. на засіданні Тимчасового робітничо–селянського уряду України для керівництва бойовими операціями українських радянських частин і будівництва збройних сил було прийнято рішення про створення Військового відділу при уряді і Реввійськради Української радянської армії в складі В. Антонова–Овсієнка, Артема (Ф. Сергеева) і В. Затонського. 30 листопада Тимчасовий робітничо–селянський уряд України видав декрет про утворення Української радянської армії.

У грудні 1918 р. під час наступальних операцій на Лівобережній Україні чисельність українських повстанських військ швидко збільшувалася за рахунок добровольців. На 7 грудня 1918 р. в їх складі було 17 700 бійців і командирів, а на 24 грудня – 21 655. Добровільний принцип формування військових частин зберігався й в подальшому.

27 грудня 1918 р. Тимчасовий робітничо–селянський уряд ухвалив “Положення про Робітничо–Селянську Армію в Україні”, де зазначалося, що “усі громадяни від 18 до 40 років беруться на облік і зараховуються до резерву армії”. За рекомендацією радянських організацій та партій до Червоної армії приймалися й добровольці. Особливо підкреслювалося, що збройні сили України є складовою частиною загальноросійських, на них поширюються всі відповідні законоположення.

У зв’язку з розширенням бойових дій українських радянських військ 4 січня 1919 р. рішенням Реввійськради РСФРР на базі групи військ курського напрямку було утворено Український фронт під командуванням В. Антонова–Овсієнко. До Реввійськради фронту, крім нього, ввійшли Ю. Коцюбинський і Ю. Щаденко. До складу фронту були включені 1–ша і 2–га українські повстанські дивізії та всі наявні українські партизанські загони і частини, а також бригада 9–ї стрілецької дивізії і частини прикордонної охорони, які перебували в межах фронту.

При надзвичайно швидкому зростанні рядів Червоної армії України принцип добровільності все ж таки звужував базу її комплектування. Для переходу до призову трудящих в Червону армію на основі загальної військової повинності, запровадження обліку військовозобов’язаних та їх загального військового навчання потрібно було організувати мережу місцевих військових органів.

24 січня 1919 р. для здійснення військового будівництва в Україні постановою Тимчасового робітничо–селянського уряду було створено Народний комісаріат у військових справах (Наркомвійськсправ). Спочатку його очолив В. Межлаук, а з 17 лютого 1919 р. – М. Подвойський. У відання Наркомвійськсправ були передані питання загальної оборони тилу, дислокації, формування військо-

вих частин, створення мережі волосних, повітових, губернських і окружних військових комісаріатів, проведення мобілізації, загальне військово навчання населення, робота військово–навчальних закладів, створення повітряного та морського флоту.

Наркомвійськсправ УСРР відразу приступив до створення військово–адміністративного апарату. Це дало можливість закріпити у Конституції УСРР 1919 р. новий принцип комплектування армії на основі загальної військової повинності громадян, що не експлуатують чужої праці.

У військовому адміністративно–організаційному відношенні територія України була поділена на три військові округи: Харківський, Київський та Одеський. Вони підпорядковувалися Наркомвійськсправу УСРР. З виходом радянських військ до Чорного моря виникла проблема відродження Чорноморського флоту, для розв'язання якої при Наркомвійськсправі УСРР навесні 1919 р. створювалося морське управління.

Наказом Наркомвійськсправу УСРР від 3 березня 1919 р. було покладено початок мобілізаційної роботи в республіці. Значну допомогу органам військового управління в проведенні мобілізації надавали місцеві комітети та організації КП(б)У. За рекомендацією ЦК КП(б)У при Наркомвійськсправі УСРР було утворено Центральну політичну мобілізаційну комісію; подібні комісії працювали і на місцях (на червень 1919 р. їх було 54).

Усього в першій половині 1919 р. Наркомвійськсправ УСРР провів сім мобілізацій, призвавши до армії понад 105 тис. чоловік.

Значна увага в республіці приділялася підготовці командних кадрів. Швидке зростання лав Української радянської армії робило цю проблему особливо гострою. Наркомвійськсправ УСРР мобілізував до служби в Червоної армії й апараті військового управління близько 6 тис. колишніх офіцерів і понад 3 тис. військових чиновників, понад 41 тис. колишніх прапорщиків, фельдфебелів, унтер–офіцерів.

Поряд з цим розгорнулася підготовка військових командних кадрів з робітників і селян, що відзначилися у боях. На початок червня в УСРР працювало 22

військові навчальні заклади, в яких навчалось понад 5 тис. курсантів. В найбільш загрозливі часи курсанти в повному складі відправлялися на фронт.

У Червоної армії були й окремі інтернаціональні частини і з'єднання, що скликалися з угорців, чехів, румунів, поляків, німців та представників інших національностей, які під впливом більшовицької агітації вступили у радянські війська. На середину 1919 р. налічувалося 5 інтернаціональних полків і 4 загони (5 249 чоловік).

На початок червня 1919 р. збройні сили УСРР об'єднували близько 180 тис. бійців і командирів. Безпосередньо на фронті налічувалося (без урахування 2-ї Української радянської армії, яка мала перейти в розпорядження Південного фронту) 57 784 штики, 5 414 шабель, 1 067 кулеметів, 195 гармат, 19 бронепоездів, 12 броньовиків, 16 літаків.

У відповідності з законодавчим оформленням воєнно-політичного союзу радянських республік УСРР втратила власну армію. 4 червня 1919 р. частини Українського фронту були реорганізовані у дві загальновійськові армії – 12-ту й 14-ту. Перша підпорядковувалася командуванню Західного фронту, друга – Південного. Військові організації УСРР повністю злилися з військовими організаціями РСФРР. Наказом Реввійськради РСФРР від 19 червня 1919 р. на території України вводилися в дію всі декрети, постанови уряду РСФРР з військових питань. 29 липня 1919 р. почалося розформування Наркомвійськсправу УСРР. Також було розформовано Харківський, Київський і Одеський військові округи.

У 1920 р. для боротьби з польськими інтервентами та військами Врангеля на території України з частин об'єднаної Червоної армії було створено два фронти, підпорядковані головному командуванню РСФРР: Південно-Західний – проти польських військ та Південний – проти Врангеля.

***Завершення
військового протидоборства
в Україні***

Укладена між С. Петлюрою і польським урядом Ю. Пілсудського таємна “Варшавська угода” стала трампліном для початку радянсько – польської війни. 25 квітня 1920 р. об'єднані польсько-українські військові формування (20 тис. польських і 15 тис.

українських вояків) форсували Збруч і почали активні бойові дії проти червоноармійських підрозділів. 6 травня поляки увійшли в Київ. Вторгнення військ Ю. Пілсудського і С. Петлюри на територію юридично радянської України мало всі ознаки інтервенції. Спільний похід лише підірвав авторитет С. Петлюри. Очікуваної допомоги від повсталого народу не надійшло.

Тим часом у травні 1920 р. з Криму почала наступ углиб України білогвардійська армія Врангеля. На початку червня врангелівцям вдалося захопити Олешки, Мелітополь, Каховку; радянські війська відійшли на правий берег Дніпра.

5 червня 1920 р. Червона армія розпочала контрнаступ проти об'єднаних польсько–українських сил. Було досягнуто вирішального перелому, захоплено Східну Галичину, що зробило можливим 1 серпня 1920 р. у Тернополі проголосити Галицьку Соціалістичну Радянську Республіку (ГСРР) з Тимчасовим урядом – Галревкомом – на чолі з більшовиком В. Затонським.

Однак після невдачі наступу Червоної армії в серпні–вересні 1920 р. на Варшаву, радянсько–польський фронт стабілізувався по лінії Коростень – Житомир – Бердичев. Зазнала крах і ГСРР. Проте ситуація склалася патова: ні у польської, ні у радянської сторони не було вже сил для нанесення вирішального удару.

12 жовтня 1920 р. в Ризі між РСФРР і УСРР, з одного боку, та Польщею – з другого був підписаний “Договір про перемир’я і прелімінарні умови миру”, який набув чинності з 18 жовтня 1920 р. Польський уряд зрадив Директорію і залишив армію УНР напризволяще. Армія С. Петлюри продовжувала воювати сама до 10 листопада 1920 р., доки не зазнала остаточної поразки, що призвело до цілковитого придушення українського національно – визвольного руху.

Після того, як у листопаді 1920 р. ціною величезних втрат радянські війська вибили Врангеля з Криму, громадянська війна в Україні фактично завершилася. Це засвідчувало не тільки перемогу радянської влади на теренах колишньої Російської імперії, а й поразку українських національно – патріотичних сил.

***Ризький мир
та українське питання***

18 березня 1921 р. в Ризі між Польщею, з одного боку, і РСФРР та УСРР – з другого, був підписаний мирний договір, який передбачав мирне врегулю-

вання радянсько – польської війни 1920 р. У його основу були покладені положення прелімінарного договору від 12 жовтня 1920 р. Згідно з мирним договором Польща визнавала існування самостійної УСРР, встановлювався новий кордон, за яким західнобілоруські та західноукраїнські землі (Східна Галичина, Західна Волинь, Західне Полісся, Холмщина, Підляшшя) відійшли до відновленої Речі Посполитої. Кордон між УСРР і Польщею визначався по річці Збруч і далі через Західну Волинь, м. Остріг до впадіння річки Горинь у річку Прип'ять. Цим фактично узаконювалось подальше розчленування і пограбування українських земель.

Новий кордон 15 березня 1923 р. затвердила конференція послів Антанти у Парижі, що остаточно розв'язало руки окупаційній владі для широкого наступу на культуру, національні та соціально–економічні права західноукраїнського населення.

***Підсумки та уроки
Національно – демократичної
революції***

Національно – демократична революція 1917–1920 рр. стала однією з найбільших вершин в національному поступі нашого народу. Це був час відродження і консолідації української нації, формування і становлення національно–державних інститутів, зростання національної свідомості. Центральна Рада, гетьманщина, ЗУНР, Директорія – важливі сходинки у створенні незалежної України. Період українських визвольних змагань 1917 – 1920 рр., поєднавши національно–визвольний і державницький аспекти, за масштабами та гостротою політичної боротьби не має аналогів у вітчизняній історії. У ці роки українська демократична державність зуміла заявити по себе на повний голос.

Однак наприкінці 1920 р. процес національно–державного відродження був перерваний перемогою радянської влади на більшій частині території України (спорадичні повстанські виступи впродовж 1921 р. не могли змінити цілісності встановленої державної системи, сутності її функціонування) і окупацією захі-

дноукраїнських земель Польщею, Румунією, Чехословаччиною. В Україні, як і в Росії утвердилася воєнно–більшовицька партійна диктатура, яка заклала підвалини жорстокого тоталітарно–репресивного режиму.

Але хоча революція в кінцевому підсумку зазнала невдачі, в українська державність була ліквідована, багатий та повчальний досвіт тієї вікопомної доби має велике не лише науково – пізнавальне, а й практично–політичне значення.

Основний урок подій 1917 – 1920 рр. в Україні полягає в тому, що успіх боротьби за державне відродження міг бути досягнуто лише за умови згуртованості усього народу. Але соціальна база революції виявилася надто вузькою. Провідником ідеї творення власної держави стала нечисленна українська інтелігенція. Вона переважно спиралася на розпорошене і політичне непідготовлене селянство, яке, у свою чергу, легко пасувало перед демагогічними обіцянками більшовиків. Настрої останніх здебільшого виражав пролетаріат міст, а великі землевласники та промисловці були білогвардійської орієнтації.

До того ж лідери нації не вирішували оперативні нагальні соціально–економічні проблеми, що сприяло б розширенню соціальної бази революції. Це призвело до низки прорахунків, невдач, поразок і, зрештою – до провалів планів, які накреслювались на початках революційного шляху. Суспільна практика неодноразово (принаймні крупно масштабно – тричі) довела помилковість довільного ранжування завдань революції, відкладання деяких із них “на майбутня”.

Серйозною вадою революції стала відсутність чіткої програми побудови національної держави всередині українського проводу. Зокрема Українська держава П. Скоропадського базувалася на поєднанні і монархічних, і республіканських, і демократичних засад. Не мали уявлення куди вести народ (чи до соціалізму, чи до демократичної держави) політичні діячі УНР.

Надзвичайно шкідливим для національної справи було протистояння соціальних, національних і політичних прошарків, груп і партій, які так чи інакше виступали за державне відродження України. Окремі політичні потоки не злились в одне спільне державницьке річище, тому існувало, а часом і конфліктувало кілька державних формувань української революційної хвилі – УНР, УСРР,

Гетьманат, ЗУНР. Центральну Раду шляхом перевороту ліквідував гетьман П. Скоропадський, гетьманський режим впав під тиском Директорії УНР, не було єдності між УНР та ЗУНР, більшовицький радянський уряд України під проводом російського керівництва боровся проти Центральної Ради, а потім – проти Директорії.

Помилкою провідних діячів українського проводу була переоцінка зовнішніх сил, як опори в боротьбі за незалежність. Після вибуху революції 1917 р. Україна опинилася в центрі боротьби великих держав. Всі ці сили переслідували власні інтереси, часто протилежні інтересам українського державно – національного руху. Тому, якою б не була вага зовнішніх чинників та сил у державотворчому процесі, опору слід завжди шукати всередині країни.

Проте попри за все, боротьба за українську державність в 1917 –1920 рр. не пройшла безслідно. Головним її здобутком стало відродження у свідомості мас ідеї самостійної державної традиції, яка викристалізується в наступних поколіннях.

Осадчий, Ю. Г. Відродження державності України в роки національно-демократичної революції [Текст] // Історія державності України : експериментальний підручник / За ред. А. М. Бандурки, О.Н. Ярмаша. - Харків : ТОВ «Одісей», 2009. - С. 340-408.